

BEVOLKING EN BEBOUWING VAN DE BILT EN BILTHOVEN IN 1795

DOOR MR. P.H. DAMSTÉ

E-book uitgave Onlinemuseumdebilt.nl met
goedkeuring van gemeente De Bilt

Met een voorwoord van dr. Anne Doedens

Gezicht op Oostbroek, G.Th.F. of F.H.J. van Utenhove, 1786.
(Utrechts Archief, 202013)

Voorwoord

Pieter Helbert Damsté (1902-1985) was bepaald meer dan Bilts gemeentesecretaris. Een halve eeuw lang verdiepte hij zich in de historie van de toenmalige gemeente De Bilt en deed daar onderzoek naar. De inhoud van dit E-boek daarvan een van de resultaten. Het verscheen in een eerste druk in 1965, beleefde in 1971 een tweede druk. Thans mag onlinemuseumdebilt.nl met door burgemeester Potters van De Bilt op 1 oktober 2020 verleende goedkeuring het werk voor de derde keer in het licht geven.

Damsté werd in 1902 geboren als zoon van de Leidse hoogleraar Bartold Roelof Damsté, die de leerstoel Latijnse taal- en letterkunde en Romeinse oudheden bezette. Zoon Pieter Helbert trad in 1926 bij de gemeente De Bilt in dienst om zeven jaar later gemeentesecretaris te worden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef hij het ambtelijk apparaat leiden en sprak zich duidelijk uit tegen een aantal maatregelen van de Duitse bezetters en de foute burgemeester van Ravenswaaij. Damsté nam in 1964 afscheid als gemeentesecretaris.

In het maatschappelijk leven van de gemeente was ook nadien actief. Damsté was meer als voorzitter van de Volksbibliotheek en bestuurslid van het Biltse badhuis. Hij was ook de inspirator en leermeester van een derde opvallende lokale historicus (naast hemzelf en Gewin): J.W.H. Meijer, de schrijver van de *Kleine Historie van de Bilt en Bilthoven* (Bunnik 1995).

Een aantal artikelen van Mr. P.H. Damsté over een lange reeks van onderwerpen verscheen in Maandblad Qud-Utrecht:

1. De Steenstraat en De Holle Bilt (1964-6);
2. Schoolmeestersaanstelling 1631(1966-4);
3. Drakensteijn en Vrouwenklooster (1967-10);
4. De Bilt met een d? (1969-2);
5. Van 2 grafmonumenten en een penning (over Van Westrenen en Houtringe) (1972-11, 1972-12 en 1973-1);
6. Vreemde Straatnamen. De Koudelaan (1974-2);
7. Vreemde Straatnamen. De Herenweg (1974-6);
8. Huibert Vogelzang, Bilthoven (1974-10);
9. Elitair Ziekenfonds 1621 (1975-12);
10. Wat betekent AKABOA (over de kroon in de dorpskerk) (1978-8, 9, 1979-9);
11. Vonnis uit 1880, Fabricius en de Stichtsche Tramway maatschappij (1980-9);
12. Schout staat voor schut (1982-12);
13. De Bilt, 30 juni 1842 (1983-2).

Postuum verscheen (bewerkt door P.H. Nas) 'Van "Wildernisse" tot Villadorp' (Biltse Grift, september 1998) en 'Het aandeel van De Bilt in de verdrijving der Engelsen en Russen in het najaar van 1799' (*De Biltse Grift*, juni 2004). Het archief van Damsté is ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen in Breukelen. Daarin vindt men niet alleen correspondentie maar ook 26 publicaties van Damsté (inventaris nr. 1355).

Boeken: behalve dit E-book:

1. *Het verleden van De Bilt* ((De Bilt 1961)
2. *Oostbroek en De Bilt c.s. geschiedenis van een ambachtsheerlijkheid*. (Stichtse Historische Reeks IV (Zutphen 1978)

Literatuur over Damsté: Jan van der Heijden, 'Mr. P.H. Damsté, de Biltse gemeentesecretaris en historicus'. In: *De Biltse Grift*, september 1998.

Anne Doedens, oktober 2020.

Het overzicht

Het kadaster, dat ons o.a. gegevens biedt over de aard van alle onroerende percelen, bebouwde en onbebouwde, dateert voor onze gemeente van 1830. Met het in kaart brengen was men in 1824 begonnen. De registers van de burgerlijke stand werden hier in 1811 ingevoerd en een bevolkingsboekhouding in 1840. Maar zelfs met deze hulpmiddelen zou het een moeizaam werk zijn onze plaatselijke samenleving van bijvoorbeeld honderd jaar geleden weer op te bouwen. Dat wij dit voor een nog verder terug liggend tijdstip vrij gemakkelijk kunnen doen, danken wij aan gegevens van meer incidentele aard, die in het oud-archief van de gemeente zijn bewaard gebleven en die ons in staat stellen ons een beeld te vormen van de bevolking van De Bilt in het jaar 1795.

Alvorens dit overzicht te laten volgen moet ik in het kort vermelden waaraan wij deze gegevens hebben te danken. Het zijn twee van elkaar onafhankelijke bronnen waaruit ik heb kunnen putten.

Ingevolge een aanschrijving van de Provisionele Representanten 's Lands van Utrecht moest in 1795 een lijst van de inwoners van het Gerecht van Oostbroek en De Bilt c.s. worden opgemaakt, opdat aan de hand daarvan het aantal „grondvergaderingen” kon worden bepaald, die later haar stem zouden moeten uitbrengen over de ontworpen constitutie voor de Bataafse Republiek. Deze lijst is bewaard gebleven. Zij bevat de namen van de hoofden der huisgezinnen en vermeldt achter elke naam het aantal mannen, vrouwen en kinderen. We vinden daarop 181 namen van gezinshoofden en zien dat de bevolking bestaat uit 343 mannen, 246 vrouwen en 412 kinderen, een totaal dus van 1001 personen.

Wanneer wij deze lijst doorlopen, blijkt ons, dat van alle eigenaren van de 14 buitenplaatsen daarop alleen voorkomen de heren P. H. van Westreenen (Houdringe) en David Hoesch (Jagtlust). De anderen bewoonden hun bezitting hier alleen 's zomers en zullen dus geteld zijn in de plaats waar zij het grootste deel van het jaar verbleven, wat in vrijwel alle gevallen neerkwam op Amsterdam of Utrecht. Een ander punt dat opvalt is, dat er op een bevolking van 1001 personen maar sprake is van 181 gezinshoofden. Daarbij moet worden bedacht, dat het huisgezin van een boer nogal eens groter was dan zijn familiegezin, doordat zijn inwonend personeel gerekend werd ook tot zijn huisgezin te behoren. Een enkele maal trof ik ook in een burgergezin wel een of meer kostgangers aan; „thuisleggers” heetten die toen. De andere bron biedt meer gegevens. In het archief van de gemeente zijn de kohieren bewaard gebleven, volgens welke onze ingezetenen in de jaren 1785-1805 zijn aangeslagen voor „de generale middelen van consumtie”, te weten „gemaal, zegel, logiesgeld, geslagt, boter, zout, zeep, turf, coffij en thee”.

In het kohier voor 1795/'96 vinden we dezelfde namen van hoofden van huisgezinnen als in de bovengenoemde lijst van de volkstelling, maar de gezinsleden worden nu niet onderscheiden in mannen, vrouwen en kinderen, doch in personen. boven en onder de 10 jaar. Een ander verschil is, dat op de kohieren voor de consumptieve lasten ook de bewoners van alle buitenplaatsen zijn vermeld, waardoor het kohier voor 1795/'96 geen 1001 maar 1110 personen aangeeft.ⁱ Het onderstaande overzicht van de bevolking van 1795, waarin de gegevens zowel van de lijst als van het kohier zijn verwerkt, behoeft nog enige toelichting voordat het geheel begrijpelijk wordt. De nummering is die van het belastingkohier. De namen zonder sterretje ervoor komen zowel op de lijst van de volkstelling voor als op het belastingkohier. Namen met één sterretje vinden we alleen op het kohier. Het zijn de gezinnen, die 's zomers op de buitenplaatsen woonden en 's winters in de stad. Zij zijn, zoals boven al

gezegd, bij de volkstelling in De Bilt niet meegerekend. Namen met twee sterretjes betreffen gezinnen, die wel bij de volkstelling zijn meegerekend maar die niet met name op het belastingkohier voorkomen. Om praktische redenen heb ik zelf deze namen een a-nummer gegeven. Het zijn de gezinnen van de tuinlieden-huisbewaarders, die op of nabij de buitenplaatsen woonden en daar 's winters, als de eigenaar met zijn gezin in de stad woonde, toezicht hielden. Het schijnt, dat bij het opmaken van het kohier voor de consumptieve lasten, de gezinnen van deze „huisbewaarders” beschouwd zijn als te behoren tot de huishoudens van de buitenplaats-bewoners_ Zij kregen dus geen eigen aanslag. De beroepen zijn overgenomen uit het kohier. Op de lijst Van de volkstelling staan geen beroepen vermeld. Vandaar een vraagteken achter de namen van de zojuist besproken „huisbewaarders”, ook waar uit andere gegevens het beroep van tuinman met zekerheid bekend is. De getallen mannen, vrouwen en kinderen zijn overgenomen uit de lijst van de volkstelling. Achter het getal kinderen van elk gezin is tussen haakjes het aantal „personen onder de tien jaren” opgegeven, dat voorkomt in het belastingkohier. (Bij de zojuist besproken tuinlieden kon dit dus niet.) En tenslotte vindt men onder de rubriek „Totaal” het aantal leden van elk huisgezin. De getallen, die in deze rubriek tussen haakjes staan, betreffen de huisgezinnen van de buitenplaats-bewoners, zoals deze dus op het belastingkohier zijn vermeld.

Boerderij Houdringe, foto Grontmij, K.B. Nanning

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
1.	Barend Koot	Boer	1	1	7 (5)	9
2.	Hendrik de Graaf	Warmoesier	2	2	2 (2)	6
3.	Jan Stam	Boer	3	2	4 (3)	9
4.	de Wed. Lochman	Daghuurster	1	1	1 (—)	3
5.	Johannes Tilleman	Boer	2	1	2 (2)	5
6.	Wijnand de Wit	Boer	5	2	4 (4)	11
7.	Wessel van der Manden	Boer	4	2	7 (4)	13
8.	Cornelis van Scherpenzeel	Koehouder	1	1	6 (6)	8
*9.	De Heer Secrets van der Dussen voor 't Zomerverblijf				(5)	(15)
**9a.	Jacobus Hilleman	?	1	—	— (—)	1
10.	Wouter van Haksvoort	Boer	4	2	8 (7)	14
11.	Reijer van Voorst	Koehouder	1	1	4 (3)	6
12.	Gerrit van Dijk	Boer	3	1	8 (5)	12
13.	Hermen Wienkoop	Boer	3	2	— (—)	5
14.	Paulus Baars	Boer	5	3	— (—)	8
15.	de Wed. Gijsbert v. Haksvoort	Boerin	5	3	1 (1)	9
16.	Steven Jacobze Stam	Boer	5	2	1 (1)	8
*17.	De Heer Oud Schepen Munter voor 't Zomerverblijf				(3)	(15)
**17a.	Hermen van Galen	?	2	2	3 (?)	7
18.	Huibert van Dijk	Boer	3	2	3 (—)	8
*19.	De Heer P. van Herseelen voor 't Zomerverblijf				(—)	(12)
**19a.	Hermen Balting	?	2	1	1 (?)	4
20.	Jacobus Stam	Boer	3	2	6 (5)	11
*21.	Mevrouw de Smeth voor 't Zomerverblijf				(2)	(15)
**21a.	Gephart Phoel	?	3	2	2 (?)	7
22.	Willem van Zoest	Boer	4	2	— (—)	6
*23.	Mevrouw van Themaat voor 't Zomerverblijf				(6)	(18)
	De Heer P. van Westreenen voor deszelfs winterverblijf van P° Novb. 1794 tot P° Maij 1795		1	3	2 (?)	6
**23a.	Fredrik Brijdensteijn	?	2	1	5 (?)	8
24.	Jacobus Bouwhuizen	Daghuurder	1	1	5 (5)	7

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
25.	Pieter Leereveld	Daghuurder	1	1	1 (1)	3
26.	de Wed. Willem Vlek	Daghuurdster	—	1	4 (—)	5
27.	Dirk Maarschalkerweerd	Daghuurder	1	1	— (—)	2
28.	Anthonij van Leusden	Daghuurder	1	1	2 (2)	4
29.	Gerrit Veenendaal	Daghuurder	1	1	1 (1)	3
30.	Willem Stam	Boer	5	2	1 (1)	8
31.	Jan van Barneveld	Daghuurder en Koehouder	1	1	3 (2)	5
32.	Jilver Heenekamp	Daghuurder	1	1	1 (—)	3
*33.	De Heer Oud Burgemeester van Musschenbroek voor 't Zomer- verblijf				(—)	(10)
**33a.	Jacob Traats	?	2	1	— (—)	3
34.	Jan de Rooij	Boer	2	2	5 (—)	9
35.	de Wed. Gerrit van Zoest	Boerin	4	2	— (—)	6
36.	Elizabeth van Dillen	Naaister	—	3	1 (1)	4
37.	Ferdinant Vos	Daghuurder	1	1	— (—)	2
38.	Fredrik Schreuder	Schoenmaker	1	1	1 (1)	3
39.	Philip Menger	Weever en Daghuurder	1	1	2 (2)	4
40.	Lijsje van den Hoeven	—	—	1	— (—)	1
41.	Frans Oosterwijk	Daghuurder en Koehouder	2	2	— (—)	4
42.	Evert Kronenburg	Daghuurder	1	1	4 (4)	6
*43.	De Boerderij van den Heer Decan van den Heuvel				(2)	(9)
**43a.	Hendrik Huij	?	4	2	3 (?)	9
44.	de Wed. Corn. van den Hoeven	—	—	1	— (—)	1
45.	Roel van Dijk	Daghuurder	1	1	3 (3)	5
*46.	de Heer Oud Schepen de Smeth voor 't Zomerverblijf				(2)	(14)
**46a.	Hermanus Weubeling	?	2	1	— (—)	3
*47.	De Heer Decan van den Heuvel voor 't Zomerverblijf				(1)	(15)
**47a.	Dirk Carels	?	2	1	2 (?)	5
48.	Jan van Koten	Kroeghouder en Winkelier	2	2	— (—)	4
49.	Hendrik van Bommel	Daghuurder	1	1	— (—)	2
50.	Jan Guiking	Kleermaker	3	1	— (—)	4
51.	Jan Stoutenburg	Daghuurder	2	—	— (—)	2
52.	Cornelis van Beek	Herbergier	1	2	— (—)	3
53.	Hermen de Ruijter	Molenaar	2	1	— (—)	3

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
54.	de Wed. Pappelendam	Boerin	2	2	— (—)	4
55.	Hendrik Olthof	Daghuurder	1	1	4 (3)	6
56.	Jan van den Heuvel	Daghuurder	2	2	2 (2)	6
57.	Teunis Kronenburg	Daghuurder	2	1	2 (—)	5
58.	Jan Poot	Timmerman	1	1	6 (5)	8
59.	De Heer Louis van Putten	Fabriceur	1	1	5 (4)	7
*60.	De Heer Muntmr. van Naamen voor 't Zomerverblijf				(—)	(10)
**60a.	Jurrien Ambrosius	?	?	1	— (—)	3
61.	Leendert Oostindien	Boer	4	3	— (—)	7
62.	Cornelis Kouwenhoven	Boer	4	2	4 (2)	10
*63.	De Heer Ivoij op 't Klooster voor 't Zomerverblijf				(—)	(6)
64.	Teunis Overeem	Boer	4	1	3 (—)	8
65.	Gerrit van Scherpenseel	Boer	3	3	1 (1)	7
66.	Jan van Ettikhoven	Dekker	2	1	5 (3)	8
67.	Willem Woudenberg	Daghuurder	1	2	1 (—)	4
68.	Abraham Verhoef	Daghuurder	1	1	2 (1)	4
69.	Klaas Schoonderenberg	Daghuurder	1	1	3 (3)	5
70.	Jan Honders	Boer en Herbergier	5	3	— (—)	8
71.	Jacob Harskamp	Schipper	2	1	2 (1)	5
72.	Jacob Gadella	Verwer	6	1	2 (1)	9
73.	Pieter van Doorn	—	1	1	1 (—)	3
74.	Jan Jacob Uline	Verwer	1	1	3 (3)	5
75.	Huibert van Scherpenseel	Timmerman	3	1	4 (4)	8
76.	Arie van Leersum	Daghuurder	1	1	— (—)	2
77.	Pieter Robbers	Schoenmaker	1	—	4 (3)	5
78.	Gerrit van Beek	Daghuurder	3	1	3 (2)	7
79.	Thomas Janse Bos	Daghuurder	1	1	— (—)	2
80.	Jacobus Abels	Schoenmaker	3	1	5 (3)	9
81.	de Wed. van der Veen	—	—	2	— (—)	2
82.	Hendrik Pol	Daghuurder	1	1	3 (2)	5
83.	de Wed. Wiggers	—	—	1	— (—)	1
84.	Arie Spisa	Daghuurder	1	1	1 (1)	3
85.	Gerrit van Dulken	Winkelier	1	1	— (—)	2
86.	Laurens Greve	Slagter	2	2	5 (2)	9
87.	Willem van Reenen	Metsel.knegt	1	1	1 (1)	3
88.	de Wed. Hermen van Gesker	Naaister	—	1	2 (2)	3
89.	Gerrit van den Hoeven	Daghuurder	1	1	1 (—)	3
90.	Hermanus Kerssenberg	Winkelier	1	1	1 (—)	3
91.	Jacobus de Greef	Daghuurder	1	—	2 (2)	3

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
92.	Jacobus van den Berg	Daghuurder	1	1	4 (2)	6
93.	Lammert Schouten	Daghuurder	2	1	— (—)	3
94.	de Wed. Pieter van Ingen	—	1	1	— (—)	2
95.	Gerrit van Leersum	Daghuurder	2	1	— (—)	3
96.	Pieter Krol	Daghuurder	1	1	6 (5)	8
97.	Geurt van Beek	Daghuurder	1	1	5 (3)	7
98.	de Heer Predikant de Cock		1	4	2 (2)	7
99.	Pieter van Diepeningen	Schoolmeester	1	1	2 (2)	4
100.	Jacobus IJzerman	Schoenmaker	5	—	3 (2)	8
101.	Anthonij Verweij	Bakker	1	—	6 (2)	7
102.	Jan Haarman	—	1	1	— (—)	2
103.	Christiaan Olkers (resp. de Huisvr. van)	Musicant	—	2	— (—)	2
104.	Jan Prince	Dienaar	1	1	— (—)	2
105.	Dirkje van Barneveld	Winkelierster	—	1	— (—)	1
106.	Cornelis Hoogmoet	Daghuurder	1	1	— (—)	2
107.	Abel Abels	Schoenmaker	2	1	8 (3)	11
108.	Arie de Man	Kroeghouder	1	1	1 (1)	3
109.	Symon van Reenen	Metselaar	3	1	4 (1)	8
110.	Klaas van Doorn	Tuinman	1	1	3 (1)	5
111.	Dirk van Beek	Daghuurder	1	1	4 (3)	6
112.	Jacob van Reenen	Daghuurder	1	1	3 (2)	5
113.	de Weduwe Pot	—	—	1	— (—)	1
114.	Jacobus Smit(s)	Schoenmaker	1	—	1 (—)	2
115.	Gerrit Olijslager	Timmerman	1	1	1 (1)	3
116.	de Weduwe van Voorst	—	—	1	— (—)	1
117.	Jan van Mourik	Bakker	1	1	3 (—)	5
118.	Jan van Ekdom	Daghuurder	1	1	2 (2)	4
119.	Willem van Ginkel	Schoenmaker	2	2	7 (5)	11
120.	Dirk van Mijdrecht	Kuiper	2	2	— (—)	4
121.	de Wed. in 't Veld	Spintster	1	1	— (—)	2
122.	Jan Takken	Smit	3	2	7 (7)	12
123.	Jan de Vriendt	Winkelier	1	1	— (—)	2
124.	Anthonij van Mijdrecht	Boer, Bakker en Winkelier	3	3	— (—)	6
125.	Jan Bosman	Winkelier	1	2	— (—)	3
126.	Cornelis Ammoreus	Herbergier en Boer	10	—	— (—)	10
127.	Abraham Lenars	Herbergier en Boer	1	1	5 (—)	7
128.	Jan de Brij	Daghuurder	1	1	— (—)	2
129.	Rut van Santen	Timmerman	3	2	8 (5)	13

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
130.	Willem van Reenen senior	Daghuurder	1	1	— (—)	2
131.	Pieter van Us	Daghuurder	1	1	1 (—)	3
132.	Cornelis van Ekdom	Daghuurder	2	1	2 (2)	5
133.	Evert Fluit	Daghuurder	1	1	1 (1)	3
134.	Gerrit Hagen	Daghuurder	1	2	1 (1)	4
135.	Jan Overvest	Daghuurder	1	1	4 (1)	6
136.	de Wed. van Dijk	—	—	2	— (—)	2
137.	Jan Staal	Daghuurder	1	1	4 (4)	6
138.	Pieter Broekhuisen	Boer	4	2	2 (2)	8
139.	Jan Berendse van Beek	Daghuurder	1	1	5 (4)	7
140.	Ebbina van Driessel (de Erve v. d. Wed. Johannes v. Driessel)	—	—	1	— (—)	1
141.	Cornelis Staal	Smit	2	2	2 (—)	6
142.	Jan Bos	Wagenmaker	4	2	6 (5)	12
143.	Thomas Hendrikse	Schoenmaker	3	1	4 (3)	8
144.	Hendrik Hagendoorn	Daghuurder	1	1	— (—)	2
145.	Hannes Walsteijn	Kleermaker	1	1	6 (4)	8
146.	Adam Hagendoorn	Daghuurder	1	1	3 (3)	5
147.	Rijk van Vuuren	Boer	5	2	7 (5)	14
148.	de Wed. J. van Diedenhoven	—	1	1	— (—)	2
149.	Pieter Koetsier	Daghuurder	1	1	4 (4)	6
150.	Dirk Pastoor	Koehouder	1	1	6 (3)	8
*151.	De Heer Oud Schepen v. d. Poll voor 't Zomerverblijf				(—)	(6)
152.	Hendrik van Voorst	Boer	2	1	6 (3)	9
153.	Gerrit Smorenborg	Jager	1	1	2 (2)	4
154.	Gijs van Oosten	Daghuurder	1	1	— (—)	2
155.	Hendrik Petak	Daghuurder	1	1	1 (—)	3
156.	Hendrik Meerwijk	Daghuurder	1	1	6 (5)	8
157.	Cornelis Versteeg	Daghuurder	1	1	1 (1)	3
158.	Gerrit van der Weerd	—	1	1	1 (1)	3
159.	Cornelis van Breeschoten	Daghuurder	1	1	— (—)	2
160.	Willem Overeem	Boer	2	1	6 (3)	9
161.	Gerrit van Ginkel	Boer	3	1	— (—)	4
162.	de Wed. Huibert v. Woudenberg	Boerin	3	3	— (—)	6
*163.	De Heer Canonik Sanderson	—			(2)	(8)
164.	Pieter Vossesteijn	Boer	3	2	2 (2)	7
165.	Arie Schimmel	Boer	4	3	2 (2)	9
166.	de Wed. Thijs Janse v. Beek	Boerin	4	2	— (—)	6
167.	Anthonij Vossesteijn	Boer	1	1	5 (4)	7
168.	Bart van Dijk	Boer	5	2	4 (3)	11
169.	Roel Harmse	Daghuurder	1	1	3 (3)	5

Nr.	Naam	Beroep	m.	vr.	kinder.	Tot.
170.	Cornelis Hoenderdal	Boer	3	2	— (—)	5
171.	de Wed. Hendrik Beerschoten	Boerin	3	2	— (—)	5
172.	Lammert in 't Veld	Daghuurder	1	—	1 (—)	2
173.	Jan van der Heijden	Daghuurder	1	1	— (—)	2
174.	Gosen van Maarsen	Daghuurder	1	1	2 (2)	4
175.	Aart Achterberg	Daghuurder	1	1	8 (5)	10
*176.	de Erve van de Heer Gilde- meester voor 't Zomerverblijf				(4)	(15)
**176a.	Hendrik Wernsen	?	3	1	5 (?)	9
177.	Jan van Beerschoten	Boer	3	1	6 (3)	10
178.	Bessel Janse	Daghuurder	2	3	2 (2)	7
179.	Jan Aalbertse Klijn	Boer	3	1	3 (—)	7
180.	Willem van Doorn	Boer	3	2	7 (4)	12
181.	Gerrit Gille	Boer	4	2	2 (2)	8
182.	de Heer David Hoesch voor zijn Huisgezin en Boerderij voor een geheel jaar		2	4	— (—)	6
183.	Arnoldus Elbertze	Boer	6	3	— (—)	9
			343	246	412 (276) ¹⁾	1001

Aldus geformeert bij Schout en Schepenen van voorn. Gerechte
op den 17e Augustus 1795.

In kennisse van mij

J. C. de Graaf.

Ik wil nu aan het vorenstaande overzicht enig commentaar toevoegen en zal dit doen aan de hand van de diverse rubrieken. Maar eerst één algemene opmerking. In hetgeen hier volgt zal nogal eens sprake zijn van een „tegenwoordige toestand“, een „huidige bewoner“, e.d. Evenwel, het huidige is tegenwoordig in De Bilt veelal van korte duur. Waar ik dan ook dergelijke onpraktische termen gebruik, Wil de lezer bedenken, dat dit boekje in 1965 is geschreven en in de winter 1970/'71 is herzien. Voor zover het melding maakt van „hedendaagse“ omstandigheden, is het voorbestemd weer spoorwegs te verouderen.ⁱⁱ

De namen

Het overzicht noemt in totaal 194 gezinshoofden, waarbij „De Boerderij van den Heer Decan van den Heuvel“ (nr. 43) buiten beschouwing is gelaten. Deze 194 gezinshoofden dragen 151 verschillende familienamen, bij welke telling „Mevrouw van Themaat“ en „De Heer P. van Westreenen“ (zie onder nr. 23) voor één is gerekend. We hebben hier nl. te maken met moeder en zoon Van Westreenen van Themaat, dus met één naam. Van deze 151 familienamen komen er 108 ook nu, d.w.z. december 1970, al of niet in gewijzigde spelling in het Biltse bevolkingsregister voor, wat met het tegenwoordige

inwoneraantal van ongeveer 29.500 niets verbazingwekkends is en op zichzelf ook niets zegt over de bewegelijkheid van onze bevolking. Van dit laatste krijgt men pas enigermate een indruk wanneer men weet hoeveel van die 194 gezinshoofden nu nog - niet: weer - rechtstreekse afstammelingen in De Bilt hebben wonen. Het is vrijwel ondoenlijk dit volledig en nauwkeurig te bepalen, daarvoor gaan trouwens de burgerlijke stand- en bevolkingsregisters niet ver genoeg terug, maar in de mannelijke lijn bleek de vraag nog wel beantwoord te kunnen worden, ofschoon niet voor absolute zekerheid op elk punt kan worden ingestaan. Een onderzoek bracht aan het licht, dat nu nog 9 van de 194 gezinshoofden uit 1795 nakomelingen van dezelfde naam hebben onder de Biltse bevolking van 1970 en wel tezamen 81. (In 1965 waren het er nog 101). Ik laat deze 9 hier volgen met het nummer waaronder zij in het overzicht voorkomen. De weduwe van Willem Vlek, geb. Elisabeth Driehuisen (nr. 26) heeft nog 11 rechtstreekse afstammelingen Vlek onder onze tegenwoordige inwoners. Van nr. 66 Jan van Ettikhoven stammen 16 van onze medeburgers af, van wie er 14 Etekoven heten en 2 Ettikhoven.

Dat we niet op de spelling van de namen mogen afgaan bewijst ook de naam Van Reenen, die vier maal in het overzicht voorkomt. Het betreft de gezinnen van Willem van Reenen sr. en diens zonen Willem, Symon en Jacob. Deze familie schrijft haar naam al sinds anderhalve eeuw Van Rheenen. De tegenwoordige Van Reenen's zijn niet aan haar verwant. Nr. 112 Jacob van Reenen heeft 12 nazaten Van Rheenen in onze huidige gemeenschap. Wij kunnen hen evengoed als nakomelingen van nr. 130 Willem van Reenen senior noemen, die, zoals gezegd, de vader is van de genoemde Jacob. Van nr. 129 Rut van Santen wonen nog 9 afstammelingen met dezelfde naam in De Bilt, van nr. 132 Cornelis van Ekdom nog 18 en van nr. 149 Pieter Koetsier nog 9. Merkwaardig is het gesteld met de naam Van Dijk. Blijkens het overzicht woonden er in 1795 in De Bilt 5 gezinnen Van Dijk. Ons tegenwoordige bevolkingsregister telt 150 inwoners van die naam, maar slechts één van hen stamt af van een Van Dijk uit het overzicht, nl. van nr. 168 Bart van Dijk. En dan is het nog een „zij”, zodat in een volgende generatie ook deze laatste schakel zal zijn weggevallen. Tenslotte nr. 176a Hendrik Wernsen, de voorvader van 5 thans levende Biltaren van die naam. Ofschoon in de kolom „beroep” een vraagteken is geplaatst - hij is uit de bevolkingslijst overgenomen, die geen beroepen vermeldt - weten we, dat Hendrik Wernsen tuinman was op „Ridderoord”.

De beroepen

Achter de namen van de buitenplaatsbewoners is op het kohier geen beroep ingevuld. Evenmin Weten Wij de beroepen van hen, die ik hierboven „huisbewaarders” heb genoemd. Wij kennen hun namen slechts van de lijst van de volkstelling, waarop geen beroepen zijn vermeld. Dit zijn er 11. Van de resterende 168 gezinshoofden vinden we tenslotte bij 154 een beroep achter de naam aangegeven. Wanneer Wij deze beroepen groeperen, krijgen we het volgende beeld van onze beroepsbevolking:

61 daghuurders, van wie 2 tevens als koehouder staan vermeld en 1 weeverdaghuurder wordt genoemd,
44 boeren, Van Wie 3 tevens herbergier waren en 1 zowel boer als bakker als winkelier Was,
3 koehouders, behalve de 2 daghuurders die ook koehouder Waren,
1 Warmoezier,
1 spinster,
2 naaisters,
2 kleermakers,
8 schoenmakers,
1 herbergier, behalve de reeds genoemde 3 boeren die tevens herbergier waren.
2 kroeghouders, van wie 1 tevens winkelier was,
1 molenaar,

4 timmerlieden,
1 fabriceur,
1 dekker,
1 schipper,
2 verwers,
5 winkeliers, behalve de genoemde boer-bakker-winkelier en de kroeg-
houder-winkelier,
1 slagter,
1 metselaar,
1 metselaarsknecht,
1 kuiper,
1 muzikant,
1 schoolmeester,
1 dienaar,
2 bakkers, behalve de meergenoemde boer-bakker-winkelier,
1 tuinman,
1 jager,
2 smeden,
1 wagenmaker.

Onze algemene indruk van bovenstaand overzicht is wel deze, dat De Bilt bestond uit een overwegend agrarische bevolking met een groot contingent arbeiders. Daarnaast een bescheiden aantal zelfstandige ambachtslieden. Ik zal al deze beroepen nu in het kort de revue laten passeren.

De *daghuurders* of dagloners zullen we moeten beschouwen als in het algemeen losse arbeiders, die in verschillende bedrijfssectoren werkzaam waren. Velen van hen zullen in het oogstseizoen bij de talrijke boeren tijdelijk emplooi hebben gevonden. Anderen zullen ongetwijfeld in min of meer vaste dienst bij een baas hebben gewerkt. Als voorbeeld voor de laatstgenoemde verhouding mag het volgende gelden. Onder nr. 129 van het kohier vinden we de timmerman Rut van Santen en onder nr. 138 de boer Pieter Broekhuisen. De eerste woonde waar nu nog diens achter-achterkleinzoon M. van Santen woont en op de plaats van de boerderij van Broekhuisen staat nu het politiebureau. De nrs. 130-137 zijn de huisjes in de steeg, die de timmerman daar zelf had gebouwd, vrijwel zeker voor eigen personeel, en welke huisjes Van Santen's eigendom waren (zijn). We mogen dus in beginsel aannemen, dat de daar wonende daghuurders in dienst waren bij Rutger van Santen. Soortgelijke situaties deden zich ook op andere plaatsen in het dorp voor.

De kinderrijkheid van de daghuurdersgezinnen wijkt niet veel af van het plaatselijke gemiddelde. We tellen in de gezinnen van de 61 daghuurders samen 124 kinderen en in de 182 gezinnen, waarvan het aantal kinderen ons bekend is, 412 kinderen.

De boeren hadden hier vrijwel allen een gemengd bedrijf. De quantitative verhouding tussen bouwland en weiland was omstreeks 1800 volkomen anders dan tegenwoordig. Wij hebben geen exacte gegevens over het gebruik van de grond in die tijd, maar het is zeker dat in onze gemeente toen veel meer bouwland te zien was dan tegenwoordig en, althans verhoudingsgewijs gesproken, veel minder weiland. Het kadaster van 1830 geeft de aard van het gebruik aan, dat van elk perceel wordt gemaakt. Voor dat jaar komt men globaal op 836 hectare bouwland en 500 hectare weiland in onze gemeente, dat is respectievelijk 62½% tegen 37½ % van de in totaal 1.336 hectare cultuurgrond. Was in 1860 deze verhouding nog steeds 65% bouwland tegen 35% weiland, nu, ruim honderd jaar later, zien we een heel ander beeld. Volgens de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek, daterende van mei 1970, is in onze gemeente aan bouw- en weiland samen nog 563 hectare in gebruik en wel 109 hectare bouwland of 19% en 454 hectare weiland, dat is 81%.

Uit het feit, dat voor 3 Biltenaren als beroep „koehouder” wordt vermeld, moeten we nu ook weer niet concluderen, dat geen van de 44 „boeren” een koe zou hebben bezeten. In het voorjaar van 1800

is een telling gehouden van het aantal runderbeesten. Deze bleken toen 739 in getal te zijn, toebehorende aan 67 verschillende eigenaren. Bij de koehouders vinden we telkens maar een of twee beesten; zo ook bij enkele daghuurders. Alle boeren blijken vee te bezitten, iedere boer gemiddeld 15 runderen. Ook de 3 boeren-herbergiers - in wat later hotel Nas zou gaan heten, op de hoek Dorpsstraat-Soestdijkseweg, in de ernaast gelegen herberg „Het Staten Wapen” en in wat laatstelijk hotel Poll was - hadden respectievelijk 6, 9 en 20. koeien, en de boer- bakker-winkelier Anthonij van Mijdrecht, van wiens bedrijf tegenwoordig banketbakkerij Top voorheen Daniel G. Wernsen in sterk gespecialiseerde vorm de voortzetting is, hield er 13 runderen op na.

Door bijzondere omstandigheden nl. de oorlog met Engeland en Rusland, waarin Frankrijk ons had meegesleept, weten we ook hoeveel paarden De Bilt sterk was in september 1799. Het waren er 216, verdeeld over 60 eigenaren, zijnde alle boeren en herbergiers en alle eigenaren van de buitenplaatsen. Ook het enige paard van Lodewijk van Putten, misschien nog wel hetzelfde als in de rosmolen voor de vingerhoedenfabriek had rondgelopen, werd geregistreerd. Maar veel talrijker dan alle paarden en runderen tezamen zullen omstreeks 1800 de schapen zijn geweest, onontbeerlijk als zij waren als mestproducenten ten behoeve van de landbouw. Een oude stelregel wil, dat men, voordat de kunstmest werd uitgevonden, voor iedere hectare bouwland 10 hectare heide nodig had. Dit betekent dan, zowel voor het laten grazen, het „heiden”, van de schapen als voor het steken van plaggen. De boer mengde nl. de schapenmest met heiplaggen dooreen en bewerkte hiermee zijn land. In De Bilt zelf was in 1830 nog ruim 860 hectare heide voor schapen beschikbaar, een vrijwel gelijke totaaloppervlakte dus als die van het bouwland. De kadastrale kaart van dat jaar geeft nog 13 schaapskooien aan, die nu alle zijn verdwenen. De zuidelijkst gelegen twee schaapskooien stonden op Houdringe, aan de elleboog in de Visscherssteeg. Gemakkelijk in de kost, niet kieskeurig of gevoelig voor weersomstandigheden, leverde het onvolprezen schaap behalve zijn dagelijkse mest dan nog elk voorjaar zijn wolvacht. Het spinnen en weven van de wol gebeurde in 1795 nog geheel met de hand, als huisarbeid. De boerengezinnen hielden zich algemeen zelf met deze wolbewerkingen bezig, in de eerste plaats ter voorziening in eigen behoefte. Veel boerderijen hadden een speciale weefkamer.

We kunnen gemakkelijk constateren, dat men bij het opmaken van het kohier, globaal gesproken, van zuid naar noord heeft gewerkt. Het begint dus onder Oostbroek. De warmoesier Hendrik de Graaf (nr. 2) zal dan ook, ofschoon we hem niet nauwkeurig kunnen lokaliseren, zijn groentekwekerij hebben gehad op de kleigronden van het Kromme Rijngebied. We moeten ons zeker niet voorstellen, dat hij het dorp De Bilt met zijn producten bediende. Niet alleen de boeren, maar ook de meeste burgergezinnen van de Biltse gemeenschap voorzagen zelf in hun behoeften aan groenten en fruit. Men beschikte in het algemeen ruimschoots over de daarvoor benodigde grond. Warmoezier De Graaf zal zijn zaken dan ook wel hoofdzakelijk, hetzij met paard en Wagen hetzij per schuit over de Kromme Rijn, naar Utrecht hebben gebracht, naar een van de groenten- en aardappelmarkten die daar geregeld op vaste plaatsen werden gehouden. Hielden, zoals ik boven schreef, de boeren zich vroeger zelf bezig met het spinnen en weven van de schapenwol, in de burgergezinnen was dit doe-het-zelf beginsel lang niet zo algemeen. Vandaar dat we onder de beroepsbevolking een spinster (nr. 121) en een ‘weeverdaghuurder’ (nr. 39) aantreffen. Het is ook zeer wel mogelijk, dat we de 2 naaisters en de 2 kleermakers mogen beschouwen als de vervaardigers van het eindproduct van onze Biltse schapenwol.

Het grote aantal van maar liefst acht schoenmakers is opvallend, vooral als we bedenken, dat een groot deel van onze bevolking toentertijd meer van klompen dan van schoenen zal hebben gebruik gemaakt. Toch zijn die vele schoenmakers ook wel weer verklaarbaar. In de eerste plaats werd er natuurlijk veel meer gelopen dan tegenwoordig. Wie naar de stad moest en niet over een paard beschikte, was op zijn eigen benen aangewezen. (De Biltse schipper nam alleen vrachtgoed mee en „het wagentje van Dieges” zou nog ruim 40 jaar op zich laten wachten). De slijtage aan schoenen was dus veel groter dan tegenwoordig. Maar er was nog wat anders. Onze Biltse schoenmakers werkten ook voor de export. F. Nagtglas schrijft hierover in 1886 in zijn boekje „Voor Honderd Jaren, uit de papieren van een tijdgenoot” op blz. 16, waar hij het gildewezen bespreekt:

'Zoo was het onder anderen verboden om in de stad nieuwe laarzen of schoenen te brengen. In het nabijgelegen dorp De Bilt oefenden eenige goede schoenmakers hun bedrijf uit, en leverden een paar schoenen een gulden minder dan in de stad. Wie nu iets noodig had, wandelde naar het dorp, om zich de maat te laten nemen, en ging er weder heen als het werk gereed was. Dan trok men de nieuwe schoenen aan, en kwam met de oude onder den arm ongedeed langs het „verklikkershuisje” en door de poort, daar men slechts gedragen schoenen medebracht, wat niet verboden was’.

Met het “verklikkershuisje” wordt hier ongetwijfeld bedoeld het „douanehuisje” of „commieshuisje”, dat aan de zuidzijde van de Biltsche Steenstraat stond tussen de tegenwoordige R.K. begraafplaats bij de Museumbrug en het toen evenmin reeds bestaande Fort de Bilt. Dit huisje was het kantoor van de commies, die met de inning van de accijns was belast. Het is omstreeks 1915 afgebroken. (Jaarboekje Oud-Utrecht 1939, blz. 177).

Toen bij de Staatsregeling van 1798 de gilden waren afgeschaft en er een vrije concurrentie ontstond, zal de room van de export er voor onze Biltse schoenmakers wel spoedig zijn afgegaan. Tenslotte nog één opmerking om het schoenmakersambacht aan het eind van de 18e eeuw te helpen classeren: het schoenen maken was in die tijd nog volledig handwerk, maar in ander opzicht kwam er weer minder bij kijken dan tegenwoordig. Van eind 18e tot eind 19e eeuw maakte men nl. geen onderscheid tussen een linker en een rechterschoen. De leest was in die tijd geheel recht en overal even breed. Het is voor een goed deel de reformbeweging geweest die onze voorouders van deze marteling heeft verlost.

Het is mij tot mijn spijt niet mogelijk over de herbergier Cornelis van Beek (nr. 52.) volkomen exact te zijn. Voor de juistheid van wat hier over hem volgt kan ik dan ook niet geheel instaan. De Molenweg (die nu niet meer bestaat) liep evenwijdig aan de Kerklaan (die er in 1795 nog niet was) en kwam ongeveer 100 meter oostelijker op de straatweg uit. Op dit stuk van 100 meter stond aan de noordzijde van de straatweg de volgende bebouwing (van west naar oost): drie aaneen gebouwde arbeiderswoningen, een op zichzelf staand huis waarin de sluiswachter woonde, een kleine herberg of tapperij die „’t Fortuin” heette en tenslotte de molen. De bezitter van de herberg wordt in 1787 aangeduid met „Hannis in ’t Fortuin” en in 1824 wordt in een acte van transport van de vier huizen ten westen ervan ook nog als belendend erf opgegeven „de herberg in it Fortuin”.

Cornelis van Beek woonde daar van 1788 tot 1794, werd er toen opgevolgd door de kroeghouder en winkelier Jan van Koten (nr. 48) en verplaatste zelf zijn bedrijf 200 meter naar het oosten, ook aan de straatweg, ongeveer tegenover het bruggetje naar „Sandwijck”. Op deze zelfde plaats stond, vóór het Dr. Carel van Boetzelaerpark werd aangelegd, een huis dat merkwaardigerwijs ook „’t Fortuin” heette. (Dit stond met gothische letters op de voorgevel, zó gothísch, dat het erg moeilijk was te lezen. Wanneer ik er met anderen langs kwam, ontstond er altijd meningsverschil tussen hen die „’t Fortuin” lazen en de meer romantisch aangelegden, die volhielden dat het huis „Dorthin” heette). Mijn aanvankelijke indruk, dat Van Beek bij het verplaatsen van zijn bedrijf de naam ervan had meegenomen, is blijkens de genoemde acte van 1824 onjuist. Toch zal er wel enige relatie hebben bestaan. De fortuin heeft soms rare grillen, maar er zijn tenslotte grenzen.

Ongetwijfeld waren de drie herbergen die door boeren werden gedreven, van andere orde. Wanneer in de Gerechtsnotulen van 1791 wordt gesproken van „de drie herbergen”, blijken daarmee dan ook te zijn bedoeld de logementen van Cornelis Amoureux (nr. 126), Abraham Leenars (nr. 127) en Jan Honders (nr. 70), respectievelijk geheten „’t Staten Wapen”, „’t Wapen van Schotland” en „’t Roode Hart”. Welke van deze drie de oudste was, is moeilijk uit te maken. Waarschijnlijk was dit de herberg „’t Staten Wapen”. Toen in 1484 de stadsclerk van Utrecht in zijn kopijboek de aanbesteding van het onderhoud van de straatweg van Utrecht naar De Bilt vermeldde, schreef hij: „vande witte vrouwen poert tot des scauten huijs toe op die bilt”. Wij mogen aannemen, dat met het schoutenhuis bedoeld zal zijn het pand waarin de gerechtskamer werd gehouden en het ligt voor de hand hiervoor hetzelfde huis aan te zien als waarvan wij met zekerheid doorgaan kunnen zeggen dat het die functie van „rechthuis” reeds omstreeks 1640 vervulde. Het was een herberg aan de noordzijde van de dorpsstraat, het tweede pand van de hoek Soestdijkseweg af. De voorgevel langs de dorpsstraat was

meer dan twintig meter breed. Het plaatselijke bestuur heeft er zijn zetel gehad tot 1844, het jaar waarin men naar de overzijde van de straat verhuisde voor de volgende 88 jaar. Het feit, dat het schoutenhuis reeds in de 15e eeuw wordt genoemd en de gerechten bij voorkeur in plaatselijke herbergen zetelden, doet veronderstellen dat de herberg, die later de naam „'t Staten Wapen” kreeg, in 1484 al bestond. Ook de twee andere herbergen hadden in 1795 al een lang leven achter zich. Beide worden reeds in 1640 genoemd. Wat laatstelijk Hotel Poll was heette ook toen al „'t Roode Hart” en het hotel op de hoek van de Soestdijkseweg, dat onder de naam „Hotel Nas” zijn grootste bekendheid kreeg en dat op 4 februari 1968 onder de naam „De Beddepan” door brand ten onder ging, wordt in de 17e eeuw „een oude tap steele” genoemd waar „'t Wapen van Schotlandt” uithing.

Het loont de moeite de naamsveranderingen van deze herbergen eens op de korrel te nemen. Ik vond een vermelding uit 1640, waarin hotel Nas niet „'t Wapen van Schotlandt”, maar „'t Wapen van Gelderland” wordt genoemd. Mogelijk door iemand die, te veel van het goede genoten, de leeuw van Schotland dubbel zag. Maar ook is het niet uitgesloten, dat het wapen van Gelderland in de loop van de 17e eeuw als uithangbord inderdaad door het wapen van Schotland is vervangen. Mijn veronderstelling, dat de studie van Schotten in de 17e en 18e eeuw aan de Utrechtse universiteit, in het bijzonder aan de juridische faculteit, met de naam van deze tapstede kan hebben te maken gehad, heb ik al eens eerder gepubliceerd.ⁱⁱⁱ Maar ook als deze veronderstelling juist is, vormde het vertrek van de Schotse studenten wegens de onrust in ons land aan het eind van de 18e eeuw toch niet de enige reden waarom de naam „'t Wapen van Schotlandt” van het dorpsstoneel verdween. Op last van het Bewind der Bataafsche Republiek werd in maart 1798 in alle voormalige gewesten een publicatie afgekondigd, dat o.a. alle wapenborden en wapens, zowel van de voormalige gewesten als van de steden, dorpen en ambachtsheren of -vrouwen, van kerkbanken, kussteden, bijbels en andere kerkboeken, van koetsen of rijtuigen en van de gevels van alle gebouwen moesten worden verwijderd. Ons gemeente bestuur ontving eind november van hetzelfde jaar een aanschrijving van het Hof van Justitie over het voormalig Gewest Utrecht om een accurate opgaaf te doen „van de Herbergen, Kroegen, Slaaphuizen, Bedelaarskwartieren, mitsgaders derzelver uithangborden en de namen der Bewoonders dier Huijzen”. We zullen dit wel mede moeten begrijpen als een contrôle of aan het bevel van maart was gevolg gegeven. Uit het antwoord van het gemeentebestuur van 7 december 1798 blijkt, dat er toen in De Bilt geen vuiltje meer aan de lucht was. De opgaaf luidde als volgt:

‘Abraham Leeners, Herbergier, heeft op een uithangbord de Zwaan, Cornelis van der Kas, Herbergier, heeft geen uithangbord, Jan Honders, Herbergier, heeft geen uithangbord, Arie de Man, Kroeghouder, heeft den Doornboom uithangen, Lodewijk Weijers, Kroeghouder, heeft een bord met kannen en glaazen uithangen, Cornelis van Beek, Herbergier, heeft niets uithangen.’

Het wapen van Schotland was dus vervangen door een zwaan. Ik hoop op deze nieuwe naam straks nog terug te komen. Cornelis van der Kas blijkt zijn schoonvader Cornelis Amoureux in „'t Staten Wapen” te zijn opgevolgd. (Schoonvader is eigenlijk niet juist: Amoureux was getrouwd met de weduwe van Bart de Waal, aan wie de herberg toebehoorde. Van der Kas kwam in de herberg doordat hij trouwde met een dochter uit dat eerste huwelijk). Weliswaar was op 20 november 1794 „'t Staten Wapen” tot de grond toe afgebrand, maar twee jaar later blijkt het weer te zijn herbouwd. Wanneer het toen dan al een nieuw uithangbord mag hebben gekregen, heeft dit er dus niet lang aangehangen. Jan Honders had - voor alle veiligheid? Uit collegialiteit? - het Roode Hart ook maar van zijn gevel verwijderd, ofschoon we, zelfs naar Bataafs-republikeinse begrippen, in een rood hert - want dat betekende, dat „hart” - moeilijk iets aanstotelijks kunnen vinden. Of Cornelis van der Kas, toen de ergste stormen voorbij waren, weer opnieuw een uithangbord heeft aangebracht, kan ik niet zeggen. Wel had of kreeg zijn herberg een andere naam, de voorbeeldig „burgerlijke” naam van „Koopman's Welvaaren”. In de Utrechtsche Courant van 29 July 1805 lezen we de volgende advertentie:

'UIT DE HAND TE KOOP, een binnen weinig Jaaren nieuw opge timmert LOGEMENT, genaamt het KOOPMANS WELVAAREN, met annexe Stallingen en ruim 11 Morgen WEIJLAND, staande en gelegen aan de Bildt, en kunnende met primo Meij 1806 worden aanvaard.'

Dat we hier met dezelfde herberg te maken hebben, blijkt uit het transport voor schout en schepenen, dat pas op 16 februari 1808 plaats vond. Het verkochte wordt dan omschreven als „zekere Huizinge zijnde een Herberge, daar van ouds het Staten Wapen uitgehangen heeft en nu genoemd word Koopmans Welvaaren”.

Tenslotte nog een enkel woord over de naamsverandering van „'t Wapen van Schotlandt”. Deze herberg ging, zoals we zagen, kort voor 1800 „de Zwaan” heten en zij behield die naam tot Nas in 1884 het pand geheel verbouwde. De ruit, waarop een zwaan met uitgeslagen vleugels was afgebeeld, is toen uit de voorgevel verwijderd en men is al spoedig van hotel Nas gaan spreken. Toen „'t Wapen van Schotlandt” verdoopt moest worden, was de naam „de Zwaan” nog maar kort geleden vrij gekomen. Er stond namelijk in De Bilt vroeger ook al een herberg met die naam, aan de zuidzijde van de straat ongeveer ter plaatse van de tegenwoordige garage Greven. Van welke tijd zij dateerde is moeilijk te zeggen. Wanneer het huis in 1680 wordt gekocht door Henrick Willemsz. Prins, wordt in de transportacte niet van een herberg gesproken. Wel wanneer de erfgenamen van Prins - die dan wordt aangeduid met „Hendrik Willemsz van Woerden genaemt Prinssen” - het pand in 1704 verkopen aan Willem Taats. Het heet dan „een herberge, alwaar de Witte Swaan is uijthangende”.

Deze tekening van T. Verriek (Rijksmuseum Amsterdam) hoort eigenlijk in dit boekje niet thuis. De erop afgebeelde herberg „de Zwaan” is nl. tussen 1767 en 1787 tot zes woningen „geapproprieerd”.

In de 18e eeuw gaat het pand enige malen door verkoop in andere handen over en het blijkt in 1767, toen Dirk de Waal het aankocht, nog niets van zijn bestemming van herberg met stalling te hebben ingeboet. Twintig jaar later evenwel, als Dirk de Waal is overleden en zijn erfgenamen tot verkoop van diens eigen 24: dommen overgaan, - koper wordt „Monsieur Laurens Greever, Vleeshouer alhier” - luidt de omschrijving:

„Een blok Huizen voorheen geweest zijnde Een Herberg alwaar de Zwaan heeft uitgehangen doch tans geappropriert tot zes woningen staande aan de Zuidzijde van de Steenstraat in den Dorpe van deezen Gerechte op den grond van den Hoog Welgeboren Heer Marquis de St. Simon aan wien daarvoor volgens Huurcedulle moet betaald worden vijf gulden jaarlijks”.

En zo kon dus enkele jaren later Abraham Leenars weer de populaire naam „de Zwaan” gebruiken toen hij door de politieke omstandigheden genoodzaakt was voor „’t Wapen van Schotlandt” wat anders te bedenken.

Kroeghonder is een goed voorbeeld van de devaluatie, die zich in de loop der tijden ook in vele beroepsbenamingen heeft voltrokken. Welke zichzelf respecterende cafébezoeker zou zich nu nog met kroeghouder betiteld willen zien? Omstreeks 1800 was aan dat woord nog elke disqualificatie vreemd. Maar ook de beroepsnamen die geen denigrerende bijmaak hebben gekregen, hebben toch veelal, vergeleken bij vroeger, aan maatschappelijke „standing” ingeboet. Een klerk was in de 18e eeuw in het algemeen bepaald een belangrijker functionaris dan tegenwoordig en de directeur van een aanzienlijk importbedrijf zal nu niet meer „koopman” op zijn visitekaartje laten drukken, wat hij enkele eeuwen geleden stellig met trots wél gedaan zou hebben, hadden er toen visitekaartjes bestaan.

De kroeg van Arie de Man (nr. 108) stond aan de noordzijde van de dorpsstraat. Het pand heeft zijn oude bestemming tot voor kort behouden. Het café „De Drie Fleschjes” van G. A. van Altena was er eigenlijk de laatste voortzetting van. Diens neef P. van Zanten gaf aan de zaak een andere bestemming en aan het perceel een grote uitbreiding aan de achterzijde. „De Biltse Wijnhandel” heeft nu haar front aan de Burgemeester de Withstraat. Het eenvoudige geveltje aan de Dorpsstraat bleef bewaard, een herinnering aan wat omstreeks 1900 nog de algemene dorpsstraatbebouwing was. Jan van Koten was waarschijnlijk de bezitter van het kroegje, dat tegenover de Biltse sluis stond en Waar aan, volgens mondelinge overlevering, een goede honderd jaar geleden nog een bord was bevestigd met het volgende opschrift:

*Ik woon hier aan de sluis,
Ik kan niet anders wenschen
Dan zegen van den Heer
En gunst van alle menschen.*

Bij de behandeling van de herbergiers kwam nog een kroeghouder Lodewijk Weijers ter sprake, die in een opgaaf van het gemeentebestuur van 1798 vermeld wordt als hebbende uithangen een bord met kannen en glazen. Deze Weijers komt voor het eerst voor in het kohier van 1797.

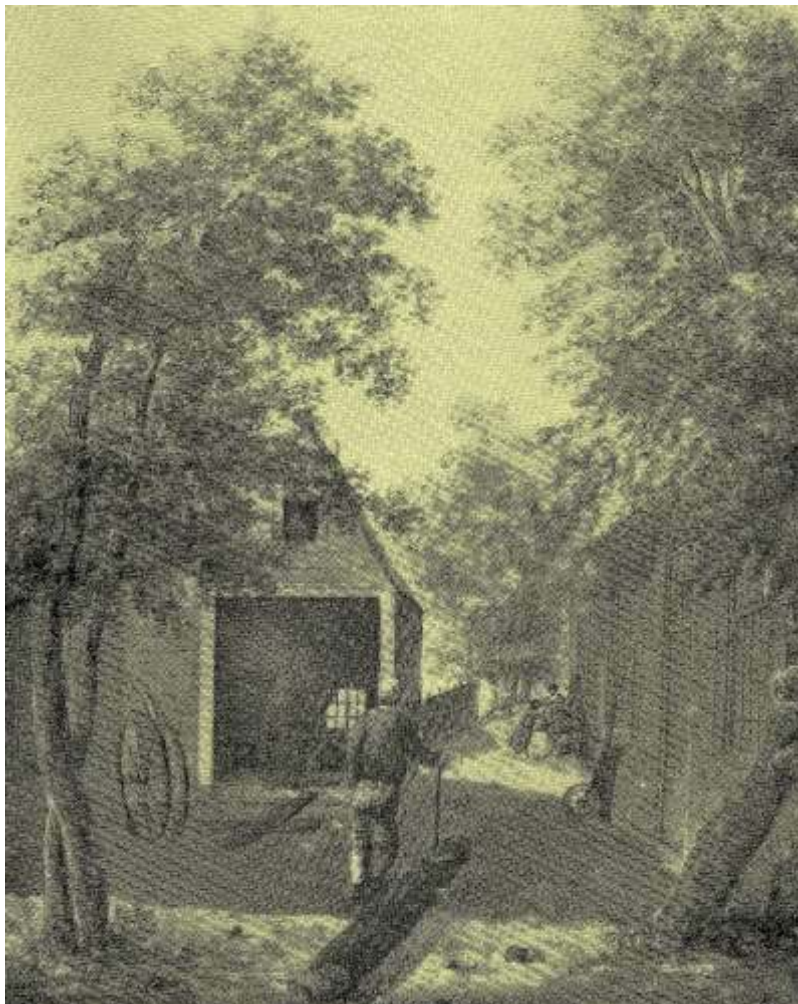
Hij woont dan naast de slager Laurens Greever aan de zuidzijde van de dorpsstraat. In 1801 verhuist hij naar de overkant, naar het pand waar zijn weduwe nog 'in 1830 het beroep van „kasteleinesse” uitoefent, het zelfde pand dat omstreeks 1900 café Lagerweij heet, officieel „De Huzaar”, later café Daatselaar en vervolgens tot voor kort café Dael. In november 1970 heeft een nieuwe eigenaar, W. A. Vissers, het bedrijf als café-restaurant heropend.

De molen van de molenaar (nr. 53) stond aan de noordzijde van de Steenstraat, tegenover huize „Sandwyck”, dicht aan de weg. Omdat de diverse verbredingen van de straatweg in de loop der jaren vanwege de aanwezigheid van de Biltse sluis op dit traject steeds aan de Noordkant moesten plaatsvinden, zullen we de molen waarschijnlijk onder het tegenwoordige voet- of fietspad moeten projecteren. Langs de molen, aan de oostzijde ervan, liep van de straatweg naar de Blauwkapelseweg de Molenweg of Molensteeg. Deze is verdwenen bij de aanleg van het Dr. Carel van Boetzelaerpark, kort na 1930.

De juridische figuur met betrekking tot de molen was wat ingewikkeld. De molenwerf, dus het terrein waarop de molen stond, was erfpachtgrond van Vrouwenklooster. De kloosters Oostbroek en Vrouwenklooster waren weliswaar omstreeks 1580 opgeheven, maar de Ridderschap van: Utrecht

had de bezittingen van de adellyke-jufferen-conventen aan zich getrokken en liet die van elk dezer kloosters als een zelfstandig fonds beheren. De erfpachter van de molenwerf, tevens de eigenaar van de molen, was sinds 1794 Mr. Floris Petrus van Ewijck heer van Oost broek en de Bilt, van wie Hermen de Ruijter de molen weer in huur had. Eind'1797, toen verscheidene' voormalige kloostergoederen in open bare veiling werden gebracht of erfpachten konden worden afgekocht, maakte ook Van Ewijck daarvan gebruik, kocht de jaarlijkse erfpachtscanon van fl. 18 af met fl. 450 en verwierf aldus het „dominium dírectum” van de molenwerf Twee jaar later verkoopt Van Ewijck molen, huis, erf en grond, groot omtrent 203 roe, dat is ongeveer 2840 vierkante meter, aan Monsieur Johannes van Wíghen voor fl. 12.000. In de transportacte wordt de molen als volgt beschreven; „Eene Agtkante Windkoornmoolen, voor vijff Jaaren nieuw opgeboud en uijt de grond van steen opgemetseld, tot aan het vlak”.

Ten aanzien van de naam „Molenweg” bestaat nog wel eens misverstand, doordat waarschijnlijk zo tussen 1900 en 1910 een prent briefkaart in de handel is .gebracht waarop men de Hessenweg vindt afgebeeld met het onderschrift „Molenweg te De Bilt”. Hier volgt de verklaring. In 1871 heeft de eigenaar van „Sandwijck” .de molen met het huis en de grond van de molenaar - nog steeds van Wighen - gekocht, heeft de opstallen laten afbreken en heeft de grond met zijn omringend land verenigd. De molenaar heeft toen een ander terrein gekocht.

Voordat - nu ongeveer 100 jaar geleden - de brede gevel van de huizen, thans genummerd. Dorpsstraat 1 en 3, werd opgetrokken, had 'men uit de voorkamer van ‚t Wapen van Schotland’, later „de Zwaan”, bovenstaand uitzicht op de werkplaats van de timmerman Van Santen en de ernaast gelegen steeg. (Aquarel van W. C. Loran (1781-1858), eigendom van de gemeente De Bilt).

Namelijk. de zuidoosthoek Hessenweg-Looidijk, waarop nu de garage staat van de Auto-Service De Bilt N.V., en heeft daar in 1872 een nieuwe molen doen verrijzen. Deze molen is in 1889 afgebrand en er kwam geen nieuwe voor in de plaats. Van Wighen begon een stoommaalterij aan het begin van de Soestdijkseweg later de maalterij van Schuurman en verkocht in 1891 zijn terrein aan de Hessenweg. Blijkbaar heeft de Hessenweg aan die 20 jaar molen tijdelijk een andere naam te danken gehad. De timmerlieden en metselaars vragen geen nader commentaar. Aan hun vakbekwaamheid bestond en bestaat sinds onheuglijke tijden behoefte in elke plaatselijke gemeenschap.

Wel mogen we veilig zeggen, dat aan hun vakkundigheid vroeger hogere eisen werden gesteld dan tegenwoordig, omdat toentertijd de timmerman tal van elementen zelf moest kunnen maken die hij nu kant en klaar van de fabriek ontvangt en alleen maar hoeft te verwerken. En wat de metselaar betreft, ook diens werk is tegenwoordig, in het algemeen gesproken, veel meer gestandaardiseerd. Het is verheugend, dat juist de laatste tijd van bovenaf zoveel in het werk wordt gesteld om de vakbekwaamheid in deze ambachtelijke beroepen weer op te voeren. Een speciaal woord verdient de timmerman Rutger van Santen (nr. 129), omdat hij de enige is van wie wij kunnen zeggen, dat zijn vak hier nog tot op heden door zijn nazaten in de mannelijke lijn wordt uitgeoefend. En ook dit is eigenlijk al niet meer zo, want weliswaar leeft zijn naam nog voort in de firmanaam de Wed. M. van Santen & Zn., maar sedert 1 februari 1963 is geen Van Santen persoonlijk meer aan het bedrijf verbonden.

In het tegenwoordige pand Dorpsstraat 1 woonde oorspronkelijk de timmerman Rutger van Bosveld, met vrouw en vijf dochters. Zoons had hij niet. De in 1738 te Scherpenzeel geboren Rutger van Santen kwam bij Van Bosveld in dienst, mogelijk in verband met de bouw van Houdringe, welk werk kort voor 1780 nogal wat ambachtslieden naar hier trok. Hij trouwde met een van de dochters van zijn baas, Gerrigje met name. Na de dood van zijn schoonmoeder in 1790 - Rutger van Bosveld zelf was al in 1779 overleden - erfden hij en zijn vrouw het huis met schuur, bakhuis en verder getimmerte krach tens een testamentaire beschikking. De tegenwoordige eigenaar-bewoner Martinus van Santen is van genoemde Rutger een rechtstreekse afstammeling. Het huis is sinds 1790 nooit door anderen dan Van Santens bewoond geweest. De aanduiding „Van Santen bij de brug” dateert nog uit de tijd, dat de Houdringse Vaart als vaarwater onder de rijksweg door liep. Waar de dorpsstraat ophield en de Holle Bilt begon, lag een vrij hoge brug in de weg, die op oude kaarten en in oude stukken dikwijls „de Biltse brug” wordt genoemd. De brug is nu weg en de vaart overluisd.

De fabriceur Lodewijk van Putten (nr. 59) was de laatste eigenaar van de eens alom bekende Vingerhoedenfabriek nabij de Biltse sluis. Hij had dit bedrijf in 1782 overgenomen van zijn schoonvader Cornelis Casius. De fabriek is waarschijnlijk kort voor 1800 stopgezet.^{iv} Met dekker (nr. 66) wordt bedoeld rietdekker, een belangrijk vak in die tijd, toen rieten daken nog zoveel meer voorkwamen dan tegenwoordig. Het Biltse geslacht (van) Ettikhoven of Ettekoven was in dit werk gespecialiseerd, verscheidene generaties lang, tot het tweede kwart van de 19e eeuw. Men is wel eens geneigd ervan uit te gaan, dat de vrouw in de 19e eeuw louter op huis of huishoudelijk werk was aangewezen. De juistheid hiervan hangt af van het soort samenleving waarover men spreekt. Rietdekker lijkt een typisch mannelijk vak. Maar toen Antonie van Ettekoven op 9 mei 1821 in De Bilt trouwde met Duifje Smorenburg, werden de ouders van de bruidegom vermeld als Jan van Ettekoven, op 31 december 1817 aan de Bilt overleden, en Aletta IJsendoorn, van beroep rietdekster, woonachtig aan de Bilt. En deze vrouw is dan 57 jaar. Men zal misschien tegenwerpen, dat ik dit te letterlijk neem en dat zoon Antonie _ die inderdaad ook rietdekker was _ wel voor zijn moeder op het dak zal zijn geklommen. Ik help het hopen, maar wil er dan toch aan herinneren, dat, toen de Biltse schipper Willem Ekdome in 1848 was overleden, de gemeenteraad diens weduwe tot zijn opvolger benoemde, eerst een jaar op proef, maar na afloop daarvan, „in aanmerking genomen zijnde, dat vorengenoemde weduwe gedurende de waar neming getoond heeft volkomen voor deze betrekking berekend te zijn”, in vaste dienst. Toen zij 10 jaar later de gemeenteraad vroeg haar zoon in haar plaats te willen benoemen, wat gebeurde, was zij 65 jaar.

De schipper Jacob Harskamp (nr. 71) verzorgde het goederenvervoer te water tussen De Bilt en Utrecht. Harskamp was de officiële schipper, aangesteld door de ambachtsheer op voordracht van schout en schepenen. Hij had een tot in bijzonderheden uitgewerkte instructie en ook zijn tarieven

waren door schout en schepenen vastgesteld. Behalve deze ambtelijke schipper op Utrecht waren er ook particuliere schippers op de vrije vaart. Zo weten we, dat ook de gebroeders Jan en Cornelis van Ekdom het schippersvak uitoefenden, al staan zij dan ook in het overzicht als daghuurder te boek (nrs. 118 en 132). Ik vond b.v. de volgende notitie van 19 april 1796: „heeft Jan van Ekdom de bagagie van 7 Compagnien Hollandsche soldaten naar Woerden gevaren. f 11”.

En Cornelis vond ik in de Franse tijd als „batelier” aangeduid. Eind 1803 wordt Jacob Harskamp weduwnaar van Dirkje van Ekdom. Hij laat de boedel estimeren, bij welke gelegenheid zijn bedrijfsinventaris blijkt te bestaan uit „een schuit met een tent ruim een jaar gebruikt, een schuit lange jaaren gebruikt en meer als half sleet, een klein oud schuitje en vijf geteerde zijldoeksche kleden van de schuiten”.

Het varen blijkt sterk familiair te zijn. Wanneer Harskamp een half jaar later, op 30 juni 1804, zelf overlijdt, wordt hij als schipper opgevolgd door zijn schoonzoon Willem van Tammelen. Harskamps huis en erf aan de Bunnikseweg' - waar nu de smederij van Meulenkamp is - worden op 1 september in openbare veiling gekocht door Jan Honders, de aan grenzende eigenaar van de herberg „t Roode Hart", die het schippers huis weer aan Van Tammelen verhuurt voor fl. 60 per jaar. Toen op zijn beurt Willem van Tammelen in 1832 was overleden, werd in zijn plaats Willem van Ekdom, een zoon van bovengenoemde Cornelis, tot gemeenteschipper benoemd. Overigens heb ik elders reeds uitvoerig over de functie van de Biltse schipper geschreven, zodat ik daarop nu niet verder behoef in te gaan. Bij de verwers (nrs. 72 en 74) van 1795, zoals de huis- en decoratieschilders toen werden genoemd, kunnen we constateren hoe lang soms een bepaald beroep in een zelfde familie blijft voortleven. Nu nog zijn de naam Gadella en het schildersvak nauw aan elkaar verbonden, al is dit dan ook niet meer het geval in De Bilt.

Naar wat de 5, of eigenlijk 7 winkeliers verkochten, kunnen we slechts gissen. Waarschijnlijk moeten we ons die dorpswinkels niet te gespecialiseerd voorstellen maar meer als kleine bazars, waar men Van allerlei kon krijgen, vooral op het gebied van manufacturen, grutterswaren en huishoudelijke artikelen. Luxezaken waren het stellig niet.

Onze bevolking bestond uit eenvoudige mensen, die met werken aan de kost moesten komen en die er niet aan konden denken hun geld aan luxe of andere overbodigheden te besteden, De dorpsbewoners zullen zeker ook veel van hun noodzakelijke behoeften op de talrijke markten hebben gekocht, die in Utrecht en ook in De Bilt werden gehouden. Bovendien waren er vroeger meer marskramers dan tegenwoordig, die op geregelde tijden de dorpen afgingen en huis aan huis trachtten hun waren aan de man te brengen. Een van de 7 Biltse winkeliers was Jan van Koten, die wij als kroeghouder tegenover de Biltse sluis al hebben leren kennen. De andere 6 woonden allen in de dorpsstraat en van hen beschikten waarschijnlijk alleen Anthonij van Mijdrecht (nr. 124) en Jan Bosman (nr. 125) over een flink pand. Dat van Van Mijdrecht had de dubbele breedte van de tegenwoordige banketbakkerij Top voorheen Wernsen. (Het pand van Van Mijdrecht heeft tot op heden de bestemming van bakkerij behouden).

Het perceel van Bosman was even breed langs de straat als dat van de N.V. Olland voor de grote laatste uitbrei ding naar links en rechts; Dat men bij de vestiging van een winkel ook toen toch al wel goed uitkeek alvorens ergens neer te strijken, blijkt ons uit het volgende. Toen Jan Bosman, die getrouwd was met Jacomina van Mijdrecht, een dochter van zijn buurman de bakker, op 26 januari 1804 overleed, liet hij een weduwe met 5 onmondige kinderen achter. Jacomina vraagt nu vergunning van het Hof te Utrecht, en krijgt die ook, om huis en grond ondershands te mogen verkopen _ dus niet in publieke veiling, wat vanwege de onmondige kinderen eigenlijk zou moeten _, en wel huis, schuur en tuin aan haar zwager Van Kreel te Zeist voor fl. 5500 en de 300 roe land aan haar vader voor fl. 400. Zij argumenteert haar verzoek o.a. met de verklaring, dat haar man, indertijd enig middel van bestaan zoekende, voor het huis als zeer geschikt voor een winkelhuis meer heeft betaald dan hetzelfde waard was en dat zij nu bang is er bij verkoop misschien wel f 2000,op te zullen verliezen.

Voor meer dan één slagter (nr. 86) was in het dorp geen plaats. Waarschijnlijk was Laurens Greve, wiens naam ook Greeven of Greever wordt geschreven, trouwens pas de eerste eigenlijke slager in De

Bilt. Vóór dat hij in 1788 het blok huizen kocht waar voorheen de herberg „de Zwaan” had gestaan, zijn we in het dorp nooit een Slagter tegen gekomen.

Van de metselaars is boven al iets gezegd. Het was omstreeks 1800 in De Bilt het vak van de Van Rheenens. De tak van Jacobus (nr. 112) van wie de Biltse Van Rheenens van vandaag afstammen, is een andere kant uitgegroeid. Bij hen komen we in hoofdzaak zadelmakers tegen en later schilders. Het ambacht van kuiper (nr. 120) behoort in De Bilt geheel tot het ver leden. Ongetwijfeld zal Dirk van Mijdrecht voldoende emplooi voor zijn vak hebben gevonden, toen de meeste boeren nog kaasmakende vrouwen of dochters hadden, die ook een eigen inmaak verzorgden. Bij elke beschrijving van een boerenboedel uit die tijd treffen we dan ook karnen botertonnen aan, weien, kaasbakken, melken wastobben, stalemmers en inmaakvaten. Maar we denken ook aan de meeltobben voor de bakkers en aan de grote kuipen voor palmen, oranjebomen en stamfuchsia's, die de bordessen van de buitenplaatsen moesten sieren. Ofschoon we nu al weer vele jaren gewend zijn het zonder kuiper te doen, was Dirk van Mijdrecht toch lang niet de laatste op De Bilt. Wan neer hij in 1806 overlijdt, volgt zijn enige dochter, Grietje, hem als kuipster op. Bij haar dood in 1851 _ zij is ongehuwd gebleven en 77 jaar geworden _ blijkt de kuiperij te worden uitgeoefend door de 28-jarige G. C. Staal. Toen deze reeds in 1861 overleed, werd de kuipersplaats in De Bilt weer vacant.

In 1873 vestigde zich hier als zodanig de 25-jarige B. van Reenen, afkomstig uit Driebergen, waar hij in zijn vader een voortreffelijk leermeester had gehad. Nog tal van jaren heeft hij het vak hier uitgeoefend in het pand, tegenwoordig genummerd Dorpsstraat 73, waar zijn zoon Johan van Reenen later het schildersbedrijf vestigde, dat nu door diens zoon F. L. van Reenen wordt gedreven. Met B. van Reenen, die op 25 april 1925 op 77jarige leeftijd overleed, is de laatste Biltse kuiper heengegaan. De plaats, waar Dirk van Mijdrecht en zijn dochter zo lang hebben gewoond en hun ambacht hebben uitgeoefend, komt ter sprake in het hoofdstuk „De Bebouwing in 1795”.

De musicant Christiaan Olkers (nr. 103) blijft helaas nog een onbegrepen figuur. Ging hij soms - alleen of in combinatie met anderen - de dorpen af met luit, viool of draaiorgeltje? Of was hij „meester”, d.w.z. bezoldigd medewerker bij het Collegium Musicum te Utrecht? In de notulen van dit gezelschap, die berusten in het archief der gemeente Utrecht, ben ik zijn naam niet tegengekomen, wat overigens op zichzelf nog niet uitsluit dat hij in dit orkest heeft meegeblazen of gestreken. Eigenlijk was zijn vrouw zeker een even belangrijk element in onze samenleving als hij. Vrouw Olkers was namelijk de vroedvrouw van De Bilt. Zij werd hiertoe benoemd in 1790, nadat haar voorgangster wegens „gedurige onbekwaamheden en wel bij gelegenhijd van d'exercitie van haaren Post als vroedvrouw” haar congé had gekregen. Ook na de dood van de musicant Olkers in 1795 bleef zijn weduwe haar beroep trouw tot zij zelf in december 1803 overleed.

Een duidelijker beeld dan van de muzikant hebben we van de school meester, die tegelijk koster was, voorzanger in de kerk en doodgraver. Bovendien was P. van Diepeningen (nr. 99) blijkbaar ook nog in de politiek geïnteresseerd, want hij kwam in 1798 in het Intermediair Gemeentebestuur, daartoe aangewezen door de „Commissie ter reorganisatie der Gemeentebesturen over het voormalige gewest Utrecht”, nadat het Provisioneel Gemeentebestuur door de agenten der provincie was ontbonden verklaard. Zijn hoofdfunctie was echter schoolmeester en daarvan heeft hij zich, blijkens een bewaard gebleven brief van de districtsschoolopziener C. W. Westerbaan aan het gemeentebestuur uit 1802, op uitstekende wijze gekweten. Hij stierf in 1822 op 58jarige leef tijd, na de laatste jaren bovendien nog gemeenteontvanger te zijn geweest.

Jan Prince (nr. 104) was als dienaar maar een eendagsvlieg. Vóór 1795 wordt zijn naam noch zijn functie genoemd en na 1795 is hij van beroep „pakke(n)drager”. Van 1796 tot 1799 vinden we een zekere Gerrit Kas als „dienaar der Justicie” vermeld, maar van een opvolger blijkt niet. Het ligt het meest voor de hand in de dienaar Jan Prince een onder geschikte van de schout te zien. Deze laatste was niet alleen belast met het handhaven van orde en rust, maar ook met de opsporing Van straf bare feiten. Het is mogelijk dat de dienaar de schout in een en ander bijstond. Alsdan zal hij waarschijnlijk

ook door deze zijn benoemd. Blijkbaar moeten we bij de dienaar der justitie niet denken aan het kleppen of nachtwaken, een soort burgerplicht, die in beginsel alle vol wassen mannelijke ingezetenen bij toerbeurt moesten vervullen. Dit berustte op een provinciaal reglement. Schout en schepenen van De Bilt hadden evenwel in 1789 aan Gedeputeerde Staten gevraagd _ welk verzoek was ingewilligd _ de nachtwacht door twee bezoldigde klep pers te mogen laten waarnemen. Die bezoldiging werd betaald uit het zgn. klepgeld, dat werd bijeengebracht door de burgers die op deze manier voor een paar gulden van een voor de meesten weinig aantrekkelijke taak afkwamen.^y De bakkers waren drie in getal: Anthonij van Mijdrecht (nr. 124) - tegenwoordig banketbakkerij Top voorheen Wernsen -, Jan van Mourik (nr. 117) - nu de bakkerij van Moolenbeek op de hoek van de Burgemeester de Withstraat - en Anthonij Verweij (nr. 101), die ook aan de noordzijde van de dorpsstraat woonde, het tweede pand van Utrecht af gerekend. Waarschijnlijk beperkte hun clientèle zich vrijwel tot de bebouwde kom. Zeker zullen de meeste boeren hun eigen brood hebben gebakken. Het brood werd geregeld van gemeentewege gekeurd op het juiste gewicht. Werd het te licht bevonden, dan volgde een boete. Dat het brood behalve op quantiteit ook op kwaliteit werd gekeurd, is mij nergens gebleken. Wel waren de bakkers verplicht hun brood van een merk te voorzien, zodat geconstateerd kon worden van wie een brood afkomstig was. De tuinman Klaas van Doorn (nr. 110) biedt geen aanknopingspunten. Het is mij niet bekend of hij in iemands dienst was dan wel zelfstandig tuinierde. Over de tuinlieden van de buitenplaatsen is in het begin al iets gezegd. Hun beroep kon in het overzicht niet worden ingevuld omdat het niet op het kohier voorkwam. Ofschoon ik dus vanwege het systeem voor hen onder „beroep” een vraagteken plaatste, vond ik ten aanzien van sommigen van hen een bevestiging van mijn veronderstelling dat wij hier met de tuinbazen van de buitenplaatsen hebben te maken. Hendrik Wernsen (nr. 176a) noemde ik al eerder. Het beroep van Fredrik Brijdensteijn (nr. 23a) blijkt uit het volgende attest van 14 augustus 1796:

„De Municipaliteit van Oostbroek en de Bilt c.s. Attesteeren bij deese dat Fredrik Brijdensteijn dienende voor Tuinman bij Mevr. van Themaat onder deesen Gerechte oud 44 Jaaren zijnde middelmatig van groote en tenger; hebbende Zwart hair, en zijnde zwart van Baart, gekleet met een Blauwe rok en zwarte onder Kleeren, met een kind van 10 Jaaren voornemens is te reisen naar Emmerik en aldaar te verblijven den tijd van 14 dagen; hebbende deselve aan de belastingen in deese Provintie voldaan”.

Ook Gephart Phoel (nr. 21a) en Hermanus Weubeling (nr. 46a) blijken tuinlieden te zijn. Zo rapporteert de schout op 7 april 1798 aan het Hof te Utrecht:

„Dat op de Hofsteede genaamd het Vrijhof tot Beerschoten gelegen onder gemelde Gerechte, tusschen den 29e Maart en den 6e April 1798 open gesneden zijn vier Stokken Bijen behorende aan de Tuinman Gephart Phoel en daar uit gestolen is de honing en wasch; terwijl de opengesneden korven en bijen op de plaats gebleven zijn: Declareerende gemelde Gephart Phoel op niemand eenige Suspicie te hebben”.

En op 19 september 1797 rapporteert de schout:

„Dat op de Buitenplaats Vrijheidslust, gelegen onder gemelde Gerechte, in huure gebruikt wordende bij de Heer Pieter de Smeth, in de nacht tusschen den 18e en 19e deezer, volgens affirmatie van den Tuinman Hermanus Weubeling gestolen zijn geworden tusschen de 200 a 300 Persikken. Dat de Dieven . . . enz.”.

De duidelijk niet-Biltse namen van deze tuinlieden doen vermoeden, dat men bij het kopen van een buitenplaats als regel niet tevens de tuinman van de vorige eigenaar overnam. Wij zullen in die tuinman dus meer moeten zien een personeelslid, dat het bijzondere vertrouwen ge noot en deswege op de aangekochte buitenplaats zo'n verantwoordelijke positie kreeg toegewezen, dan iemand, die, aan de buitenplaats vergroeid, van baas verwisselde zo dikwijls de plaats een andere eigenaar kreeg. Het is niet helemaal duidelijk of we ons het werk van de jager Gerrit Smorenborg (nr. 153) al of niet als een freelance beroep moeten voor stellen. Wanneer in 1822 zijn 19-jarige dochter Gerrigje trouwt met

de in 1796 te Brummen geboren timmerman Teunis Meijer, blijken de ouders Smorenburg op Jagtlust te wonen. Hij zal dus toen ook wel de jager van Jagtlust zijn geweest. Zijn beroep wordt overigens altijd aangegeven met jager zonder meer. In 1830 is Gerrit Smorenburg zelf eigenaar van drie huizen in de dorpsstraat, van de hofstede „Landlust” aan de Groenekanneweg en van bijna 15 hectare grond. Hij overleed in 1832, 73 jaar oud.

De laatste .hoefstal of travalje in De Bilt stond voor het huis van de smid Takken in de dorpsstraat (nu de garage Shell Service Spelt). Ze is omstreeks 1920 afgebroken.

De smeden Jan Takken (.nr. 122) en Cornelis Staal (nr. 141) waren beiden aan de dorpsstraat gevestigd, de eerste waar wij nu de garage Shell Service Spelt kennen, de tweede er schuin tegenover in het pand van Ekdom's verf- en glashandel. Beiden waren smid in de ruimste zin van het woord, dus o.a. hoefsmid, wat op oude prenten van de dorps straat te zien is aan de travaljes of hoefstallen of oosstallen, die langs de straat stonden. Jan Takken, die in 1797 zijn pand kocht _ hij was er als huurder al enige tijd gevestigd _ had toen zelfs twee van die hoefstal len voor zijn huis staan. De laatste is pas omstreeks 19-20 verdwenen. In dat jaar overleed Gijsbert Takken, 60 jaar oud, en met hem stierf dit Biltse smeden-geslacht uit, Het pand werd verkocht en enkele jaren later verrees de garage met bovenwoning, die er nu nog staat. De smederij van Cornelis Staal heeft het niet zo lang uitgehouden.

Nadat zij enkele malen van vader op zoon was overgegaan, kwamen huis, tuin en smederij in 1864 in andere handen en werd het pand afgebroken. Het tegenwoordige huis is gebouwd door A. H. Ingenhoes of door J. J. Copijn, die beiden directeur van de Biltse rijtuigfabriek zijn geweest. Van 1902 tot 1906 woonde er Prof. Dr. C. H. Wind, de toenmalige hoofddirecteur van het K.N.M.I. en in 1912 werd Dr. H. W. Melchior eigenaar, die het huis in 1920 verkocht aan de firma Van Bodegraven en Bieleman.

Ook het bestaansrecht van de wagenmaker (nr. 142) anno 1795 is duidelijk. In het gemeentearchief zijn talrijke lijsten uit die tijd bewaard gebleven van gedeclareerde vergoedingen voor wagens en paarden, die door het militaire gezag waren gevorderd en daaruit blijkt het grote aantal wagens, die hier, hoofdzakelijk bij de boeren en bij de bewoners van de buitenplaatsen, in gebruik waren. De Mr. wagen- en radenmaker Sr. Jan Bos had het bedrijf in 1784 overgenomen van de rade maker Cornelis de Waal. Bij publieke veiling in 1802 kwamen huis, erf en Zaak in handen van Gerrit van Amerongen,

van wie een en ander weer overging op de familie Van Egdom. In deze familie is het bezit een eeuw lang gebleven. In 1931 is het oude huis afgebroken en is op de plaats daarvan een dubbel pand gebouwd, in de westelijke helft waarvan de drogisterij Croiset is gevestigd. Jan Bos, die in 1802 zijn pand in publieke veiling bracht, verhuisde naar Bunnik. Nicolaas Bos, uit een jongere generatie, vestigde zich omstreeks 1840 weer als wagen maker in De Bilt, komende uit Bunnik, maar nu op de plaats waar zich tegenwoordig „Het Oude Ambacht” van P. Raayen bevindt.

De kinderen

De lijst van de volkstelling laat zien, dat er op het totaal van 1001 inwoners 412 kinderen waren. Maar omdat wij niet weten waar men de grens heeft gelegd tussen kind en volwassene, heeft dat cijfer weinig waarde. Dank zij het kohier kennen we echter ook een meer objectief gegeven, nl. voor elk gezin het aantal personen beneden en boven de 10 jaar. Wanneer wij nu de gezinnen van de buitenplaatsen geheel buiten beschouwing laten en de „kinderen” uit de gezinnen van de „tuinlieden huisbewaarders” splitsen in beneden en boven 10 jaar in dezelfde verhouding als wij bij de andere gezinnen vinden, dan zien we, dat op een totale bevolking van 1001 inwoners 276 kinderen voorkomen beneden de 10 jaar, dat is 27 ½ %. Uit een kort geleden van gemeentewege verrichte telling bleek, dat op een totale bevolking van 29153 inwoners op 1 januari 1970 het aantal kinderen beneden de 10 jaar 4301 bedroeg, of wel 14 ½ %_ Dit grote verschil stelt ons weer eens voor ogen hoe geheel anders de leeftijdsopbouw er omstreeks 1800 moet hebben uitgezien dan tegenwoordig.

De bebouwing in 1795

Het grondgebied Voor een algemeen beeld is het goed zich ervan rekenschap te geven, dat de grenzen van De Bilt in het zuidwesten aanzienlijk verschilden van de tegenwoordige. In 1896 heeft De Bilt 40 hectare aan Utrecht moeten afstaan en in 1954 nog eens 194 hectare maar toen werd tegelijkertijd 53 hectare van Maartensdijk aan De Bilt toegevoegd. De globaal gesproken _ driehoek, die in 1896 naar Utrecht overging, werd begrensd door _ met hedendaagse namen uitgedrukt _ de gehele Rembrandtkade, dus van de rondweg tot de Adriaan van Ostadelaan, vervolgens door laatstgenoemde laan tot de stratenkruising voor het Diaconessenhuis, daarna door de Vossegatselaan, die toen Utrechtseweg heette en die met enige bochten midden door het latere, maar nu al weer voormalige, fort Vossegat heen liep. De noordoostzijde van de driehoek komt ten naaste bij overeen met de Minstroom, van Kromme Rijn tot Rembrandtkade, van welk riviertje inmiddels ook al niet veel meer over is. Wat nu Kromhoutkazerne is, St. Antonius-gasthuis, Prins .Hendrik laan en de gehele schilderswijk van Jan van Scorelstraat met zijn parallelstraten, was dus vóór 1896 nog gemeente De Bilt. De bebouwing in dit gebied bestond omstreeks 1800 uit slechts twee grote boerderijen en één huis aan de Weg naar Rhijnauwen. De grenswijziging van 1954 had betrekking op een veel grotere oppervlakte. Het gehele gebied ten zuidwesten van het toenmalige, maar sedert dien door de aanleg van het universiteitscomplex „De Uithof” volkomen verdwenen Laantje Van Toon van Scherpenzeel en de Hoofddijk ging naar Utrecht over. De bebouwing hiervan telde rond 1800 maar een vijftal boerderijen.

De huizen van de vaste bevolking

Wanneer men zich afvraagt waar die 1001 mensen van 1795 nu eigenlijk woonden, dan geeft de kadastrale kaart van 1824 daarop een vrij betrouwbaar antwoord, want er is in die eerste dertig jaar na 1795 hier niet veel bijgebouwd en het aantal inwoners vermeerderde slechts met 47. Ik wil nu een kort overzicht van de toenmalige bebouwing laten volgen. Vooraf leg ik er de nadruk op, dat ik van de nu bestaande bebouwing de leeftijd niet heb nagegaan. Komt er dus een huis uit 1795 ter sprake en staat ter plaatse nu een soortgelijke bebouwing, dan laat ik _ tenzij uit de tekst anders blijkt _ in het

midden of we met het zelfde gebouw dan wel met een vervanging te maken hebben. De buiten plaatsen zal ik apart bespreken.

De Bilt

Een aaneengesloten bebouwing trof men alleen aan in de dorpsstraat. De westelijke helft van deze straat bestond, in het bijzonder aan de zuidzijde, uit een groot aantal kleine huizen, die niet alleen naast, maar op verscheidene plaatsen ook achter elkaar stonden. De verkaveling was daardoor in de loop van de tijd bijzonder ingewikkeld geworden en laat zich moeilijk meer beschrijven, met alle servituten van overpad, gemene uitgangen en wat dies meer zij. Aan de noordzijde kwam de verkaveling van omstreeks 1800 voor een groot deel overeen met die van nu, behalve dan dat aan de toen Veenweg geheten Burgemeester de Withstraat geen bebouwing was. De achtererven van de huizen aan de dorpsstraat liepen dus door tot de sloot langs de Veenweg' en werden, naarmate men westelijker kwam, steeds dieper. De oosthelft van de dorpsstraat was vrij overzichtelijk en is dit ook steeds gebleven.

Aan de noordzijde woonden de schoenmaker Willem van Ginkel (nu het open erf naast het sigarenmagazijn de Tweesprong van mevr. Westerbeek), de kuiper Dirk van Mijdrecht (Westerbeek en Peek), de smid Jan Tak ken (garage Shell Service Spelt), de bakker Anthonij van Mijdrecht (Top voorheen Wernsen en de voormalige groentewinkel van Kersten die nu bij Olland is getrokken), de winkelier Jan Bosman (Olland vóór de laatste grote uitbreiding), de herbergier Cornelis Ammoreus (nu Dorpsstraat 6, 8 en 10 en de achteruit gelegen ingang van de N.V. Olland) en de herbergier Abraham. Leenars (op de plaats van het afgebrande Hotel Nas en het pand Dorpsstraat 4). Lopen we de zuidzijde terug, dan passeren we Rutger van Santen bij de brug, een 8-tal gezin nen in en op de hoek van de steeg, de boer Pieter Broekhuijzen (politie bureau), het chirurgijnshuis waar Johannes van Driessel had gewoond, maar dat, toen diens weduwe in 1795 in de vaart achter het huis was verdronken, ten behoeve van de minderjarige kinderen aan Van Driessel's opvolger Willem Mulder werd verkocht (Blonk), de smid Cornelis Staal (verfhandel Ekdom), de wagenmaker Jan Bos (drogisterij Croiset en diens oostelijke buurman) en een 4-tal kleine huisjes op de hoek van en langs de Bunnikseweg (Weijnands). (Deze huisjes waren eigendom van Willem van Ginkel, de schoenmaker aan de overkant. Hij verkocht ze, met het tot de vaart doorlopende erf, in 1809 aan Jacobus' Bouwhuizen voor fl. 1900, en bedong daarbij de volgende voorwaarden:

1. Zolang de koper de hypotheek niet heeft afgelost -Bouwhuizen had fl. 600 contant betaald en voor fl. 1300 hypotheek genomen - moet hij jaarlijks aan de verkoper een zak appels leveren van de bomen op het getransporteerde staande;
2. Zolang Willem van Ginkel of zijn zoon Jan de schoenmakerij en looierij exerceert, behouden zij het recht van vrije spoeling van goederen en beestenhuiden in de vaart;
3. Zolang als onder 2. beschreven mag in of op het getransporteerde niemand „de schoenmakerij of de negotie in schoenen exerceeren”).

Behalve wat boven onder „Het Grondgebied” is genoemd, beperkte de bebouwing in het zuidelijke deel van de gemeente zich tot het huls „Oostbroek” met de daarbij behorende boerderijen (nu nog de boerderijen van Van Engelen op de plaats zelf, van Baelde op de hoek van de Oostbroekselaan, van de wed. J. Floor aan de Bunnikseweg en van Oskam aan de Bisschopsweg) en enkele dienstwoningen; het huis „Vollenhoven” met de boerderij van Huibert van Dijk op de kruising Bisschopsweg-Biltse Grift (nu van Eck) en de boerderij aan de Noordweg (nu de Bree); de boerderij „de Blaauwe Schorteldoek”, toebehorende aan iemand in Amsterdam; het huis „Tameroord” met de boerderij van Jacobus Stam (nu D. de Kruijf). Dan was er nog het huis op de hoek van de oprijlaan naar Bureveld I, de twee huizen aan de sluis die 1775 waren gebouwd - het sluisje zelf moest in 1956 ten offer vallen aan het tunneltje Bunnikseweg - en de twee huisjes aan de Bunnikseweg achter „'t Roode Hart”, in een waarvan, zoals we zagen, schipper Harskamp woonde. En tenslotte dan het huis „Het Klooster” (nu K.N.M.I.) met de boerderij „het Vrouwe Gad” van Teunis Overeem (nu A. Streefkerk), een boerderij waar nu de huizen

van de Emmalaan staan, evenwijdig aan de Biltse Grift, het huis „Sandwijck” met de boerderij van Leendert Oostindien (nu Spinhoven), het huis „De Vingerhoedsmolen” (nu „Sluishoef”) en de in 1965 afgebroken boerderij, het laatst bewoond geweest door de familie Van Dijk, die stond aan de straatweg waar nu de autohandel van Hessing is gevestigd.

In 1775 liet de eigenaar van „Houdringe” dit sluisje bouwen in de Houdringse vaart, met de twee annexe woningen. De sluis moest in 1956 verdwijnen voor de aanleg van het tunneltje-Bunnikseweg. (Foto-archief gemeente De Bilt)

Langs de noordzijde van de straatweg bestond de bebouwing uit de huizen „Vrijheidslust” (nu ongeveer de ingang van Park Arenberg) en direct daarnaast „Arenberg”. Vervolgens de reeds besproken drie aan elkaar gebouwde woninkjes, het huis van de sluiswachter, dat aan het Waterschap toebehoorde, en daarnaast de tapstede van Jan van Koten. De ook reeds besproken korenmolen met woonhuis en de boerderij halverwege de Molenweg (nu Hovius). Tenslotte de al eerder genoemde Cornelis van Beek en nog drie op zichzelf staande boeren- of hovenierswoningen voor dat men aan de pastorie en de kerk kwam. Voorbij het dorp had men op de hoek van de Soestdijkseweg het aardige huis, dat in 1964 moest vallen omdat de Weg er door moest. Het huis „Houdringe” stond er, met aan het begin van de laan de portierswoning en daarachter de arbeidershuisjes, en de boerderij, waarvan het woonhuis in 1965 is gerestaureerd. „Beerschoten” was er met de boerderij van Willem van Zoest (nu De With) en de hofstede „den Eijck”. Het groepje van vier huizen aaneen, behorende bij Beerschoten en bekend onder de naam „het Spinneweb”, is waarschijnlijk pas gebouwd tussen 1810 en 1824.

De Burgemeester de Withstraat, Blauwkapelseweg en Voordorpsedijk hadden in 1795 nog de gezamenlijke naam van Veenweg (verderop ook Blauwkapelseweg genoemd). Het huis van meesterkoster Van Diepeningen dat tevens tot school diende (nu koster Methorst e.a.) was het enige huis aan de zuidzijde. Aan de noordzijde had de reeds genoemde schoenmaker W. van Ginkel een grote hofstede staan waar nu de winkel van Jan Janssen is, met het land erachter, doorlopend tot de Loidijk, bijna 2½ hectare en dan was er een nu niet meer bestaande boerderij ten westen van de huidige Torenstraat. Waarschijnlijk stond de buiten plaats „Weltevreden” dan nog een eind verderop aan de noordzijde van de Blauwkapelseweg, ongeveer op de plaats van de voormalige boerderij van Letter tegenover Park Arenberg. De Hessenweg, Waterweg, Loidijk en Groenekanseweg waren de enige overige wegen in De Bilt. Aan de hele Hessenweg stond geen enkel huis. Aan de Waterweg stond een blokje van drie arbeiderswoningen op de hoek van de Prof. Asserweg en een boerenhuis aan het eind, op de hoek van de Groenekanse weg, waar nu de huizen staan met rieten dak. Op de noordelijke hoek

Soestdijkseweg-Looidijk stond de boerderij „de Spiering”, behorende bij het landgoed „Houdringe”. Overigens stonden er langs de Looidijk alleen nog enkele arbeiderswoningen, te weten een op elke hoek van de Akker en een achterop het bovenomschreven land van Willem van Ginkel. De boerderij van Van Brenk was er (in 1969 afgebroken) en die van Van der Grift. De Groenekanseweg had alleen bebouwing aan de noordzijde. Tegenover de Hessenweg stond de buitenplaats „Meijenhagen” met haar stalling, koetshuis en boerderij. Op de westelijke hoek met de Brandenburgerweg stonden acht arbeiderswoningen, vier aan vier ruggelings tegen elkaar. In 1795 heette dit complex nog „Molen zicht”; later werd het „De Steenen Camer” genoemd, een naam die zich enige malen langs de Groenekanseweg heeft verplaatst. En tenslotte het huis „Landlust”, een boerderij, die gelegen was even ten westen van de tegenwoordige Planetenbaan. Het huis werd in 1826 eigendom van de jager Smorenburg, is in 1840 verkocht aan de eigenaar van „Sandwijck” en is enkele jaren later afgebroken.

De Steenen Camer, gebouwd omstreeks 1775 en afgebroken in 1931, Dit complex werd, vroeger „Molenzicht” genoemd, omdat men vandaar uit keek op de molen, die aan de straatweg stond tegenover „Sandwijck”.

Bilthoven

Dat er in 1795 nog geen Bilthoven bestond is algemeen bekend en de naam wordt hier dan ook alleen maar gebruikt om daarmee aan te geven welk deel van de gemeente zal worden besproken. Het is opvallend hoe betrekkelijk veel van de oude vestigingen in dat gebied nog over zijn. Dit is daaraan te danken, dat juist het gedeelte waar men vroeger bebouwing aantrof - natuurlijk wordt hier niet bedoeld op woonwijken, maar op verspreid liggende boerderijen -, in het algemeen in particulier bezit is gebleven. In het overige gedeelte, dat de grootgrondbezitters aan bouwexploitanten hebben verkocht en waar dus het thans bestaande dorp Bilthoven is verrezen, woonde vroeger eigenlijk niemand.

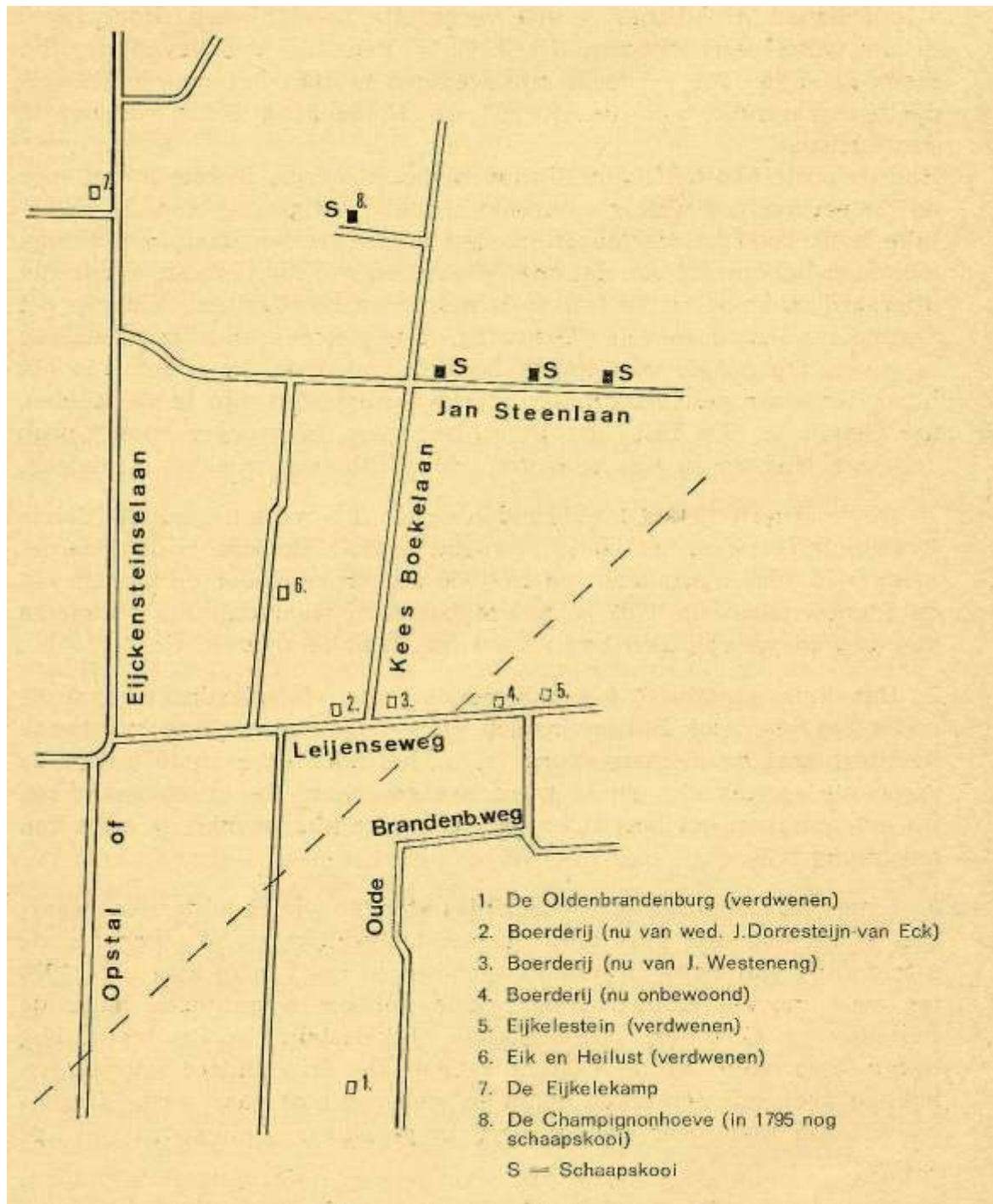
Uit het volgende moge dit blijken. Wanneer wij beginnen met Bilthoven ten oosten van de Soestdijkseweg, dan stond daarin 1795 zegge en schrijve één huis en dat staat er nu nog, zij het in sterk gewijzigde vorm. Het is „de Hoeve” in het landgoed „Noord-Houdringe”, de boerderij waarop Arnoldus Elbertze woonde, nr. 183 in het overzicht. De huidige boerderij, bewoond door de familie Buijs, dateert van 1855, blijkens een ingemetselde steen. Na dien is het pand enkele malen uitgebreid, waardoor het geheel nu de indruk maakt van een landhuis. Een gedeelte ervan gebruiken de eigenaren, de erven H. J. de Jong Schouwenburg, tegenwoordig als logeergelegenheid, De boerderij „de Hoeve” is een vestiging, waarvan wij de geschiedenis verscheidene eeuwen kunnen nasporen, geholpen door de omstandigheid dat zij altijd die zelfde naam heeft gedragen, In de 15e eeuw behoorde de hofstede

met 12 morgen - dat is ruim 10 hectare - aan het klooster Vredendaal, dat tussen Utrecht en De Bilt aan de zuidzijde van de straatweg stond, ongeveer ter hoogte van Steinenburg. (In een erf pachtbrief van 1445 wordt „die Hoeve” genoemd). Toen dit klooster in 1528 door oorlogshandelingen was platgebrand, werden de kloosterlingen overgeplaatst naar het klooster van St. Jan te Amersfoort, dat zich ook over Vredendaal's bezittingen ontfermde. Na de hervorming kwamen de goederen van de Amersfoortse kloosters onder beheer van het stadsbestuur, dat zich na enige tijd als heer en meester van die kloostergoederen ging beschouwen en gedragen. Op de kaart, die Johan Frederik Mamuchet in 1722 van zijn landgoed „Houdringe” door de landmeter Broekhuijsen maken liet, staat dan ook als eigenaar van de aan de noordzijde belendende grond („de Hoeve”) vermeld „de Heren van Amersfoort”, een aanduiding die bevreemdt wanneer men de 16e eeuwse voorgeschiedenis niet kent. In 1807 - Arnoldus Elbertse blijkt dan nog steeds huurder te zijn van de „Huizinge Hof en Hofstede genaamd den Hoeve met omtrent 50 morgen bouw-, weiland en heetveld”, voor fl. 340 per jaar - verkoopt het gemeentebestuur van Amersfoort dit bezit voor f 9550, aan Mr. P. H. van Westreenen van Themaat, die zijn landgoed „Houdringe” ermee vergrootte. In 1842 werd „Houdringe” in zijn geheel verkocht aan Jhr. J. C. W. Fabricius van Leyenburg. Na diens dood in 1881 verkocht zijn weduwe in 1884 het noordelijke gedeelte, waaronder ook „de Hoeve”, aan J. de Jong Schouwenburg te Amsterdam.

Had de oostelijke helft van Bilthoven met haar zgn. woeste grond voor de 18^e-eeuw nog weinig aantrekkelijks als vestigingsgebied, de westelijke helft bood betere mogelijkheden en we treffen daar in 1795 dan ook meer bebouwing aan dan men misschien wel zou denken, al zijn het uiteraard maar op zichzelf staande huizen en boerderijen. Ik zal in het algemeen volstaan met de bebouwing op te sommen en haar plaats aan te geven. Op enkele vestigingen hoop ik wat nader in te gaan, in het bijzonder waar geschiedkundige merkwaardigheden zijn te vermelden, die Gewin in „De Bilt, een Utrechtsch dorp in vroeger eeuw” noch Jonckers Nieboer in zijn brochure „Hoe Bilthoven groeide” mededeelt.

1. De boerderij „De Oldenbrandenburg”, ten westen van de Eerste Brandenburgerweg, het laatst bewoond door D. Rooken, is door de gemeente in 1955 aangekocht en in 1958 afgebroken voor de aanleg van de Planetenbaan. In 1795 was deze boerderij waarschijnlijk eigendom van de weduwe van Gerrit van Zoest (nr. 35 in het overzicht).
2. Het huis „Jagtlust” komt hieronder nog afzonderlijk ter sprake onder het hoofdstuk Buitenplaatsen. De vanouds bij het huis behorende boerderij met haar fraaie voorgevel op het noorden is in 1970 door de gemeente aangekocht om te worden afgebroken. De tuinmanswoning, nu het huis van het hoofd der gemeentelijke plantsoenen, is eerst van omstreeks 1900.
3. Langs de Leijenseweg (noordzijde) stonden vier boerderijen, waar van er nu nog drie over zijn; de meest oostelijke stond tegenover de uitmonding van de 2e Brandenburgerweg en heeft in of kort voor 1936 het veld moeten ruimen voor enkele dubbele woonhuizen langs de Leijenseweg. Ook deze boerderij, die „Eikelestein” heette, wordt nog nader besproken bij de buitenplaatsen. De drie andere boerderijen hebben eveneens een eigen naam en wel, van oost naar west, „Leijen hoeve” (nu niet meer als boerderij in gebruik), „Leijenoord” en „de Voorst”.
4. De hofstede „Eik en Heilust” moet omstreeks 1890 zijn verdwenen. Zij stond tussen de Opstal of Eijckensteinselaan en de Kees Boekelaan, ongeveer 350 meter ten noorden van de Leijenseweg. In 1795 was Johannes Sebastiaan van Naamen, Heer van Scherpenzeel, oud-munt meester der provincie Utrecht, eigenaar van deze hofstede, waarbij 60 morgen land behoorde en die bewoond werd door Antonie Vossestein (nr. 167 van het overzicht).

Hieronder/hierna: de zuidelijke helft van Bilthoven-West. Bebouwing en wegen in 1795 (naar de eerste kadastrale kaart van omstreeks 1825). De namen langs de wegen zijn de in 1971 geldende. Als hulpmiddel bij het oriënteren is de spoorlijn Utrecht-Bilthoven met een stippellijn aangegeven.

Van Naamen bezat ook de buitenplaats „Sandwijck” met 20 morgen land. Toen hij in 1797 zowel „Sandwijck” als „Eik en Heilust” verkocht aan Franc van der Goes, oud-schepen en raad der stad Amsterdam, werd laatstgenoemd goed omschreven als een hofstede, bestaande uit een huis, een berg, schuur, twee daggelders woningen (voorheen een schaapshok geweest zijnde) en ongeveer 60 morgen bouw-, heien weilanden. Na de dood van Franc van der Goes verkocht diens weduwe in 1801 „Eik en Heilust” aan de Amsterdammer Mr. Jan Wolters van de Poll, dezelfde die sedert 1792 „Meijenhagen” al bezat, die in 1797 „Jagt1ust” had gekocht en die zich in 1810 het goed „de Eikelenkamp”, „de Middag”, de landen vanouds behoord hebbende tot „Drogestein” en „de Grote Vogelaar” en nog het een en ander door koop zou verwerven, Dit alles kwam in 1826 in publieke veiling, toen Mr. Jan Wolters Van de Poll gestorven was zonder kinderen na te laten. „Eik en Heilust” wordt dan genoemd „eene kapitale hofstede, bestaande in een huis, berg, schuur en annexe

daggelderswoning mitsgaders twee afzonderlijke daggelderswoningen” en van deze laatste wordt dan nog gezegd, dat ze zijn verhuurd aan Harmen Roelen en Jan Rikse, ieder voor f 40, per jaar. We hebben hier kennelijk te maken met wat men tegenwoordig in Bilthoven nog „de Champignonhoeve” noemt, ofschoon daar al in geen tientallen jaren meer champignons worden gekweekt. Dat deze hoeve, thans bewoond door de familie Pijpers, identiek is met de twee „daggelderswoningen, voorheen een schaareshok geweest zijnde”, vindt zijn bevestiging hierin, dat tot omstreeks vijf en dertig jaar gele den dit huis nog bewoond werd door Teunis Rijksen, die daar het beroep van bakker uitoefende en zijn naaste omgeving van brood voorzag. Deze Teunis, in 1935 op 82-jarige leeftijd overleden, was een kleinzoon van de bovengenoemde Jan Rikse. Een zoon van bakker Teunis, weer een Jan, was tot 1970 boer op de „Eikelenkamp”, de hofstede direct over de Eijckensteinse steeg, aan het begin van de Nieuwe Weteringseweg, op Maartensdijks gebied. (Het tegenwoordige huis „d'Eijkelkamp” is omstreeks 1900 gebouwd op de plaats waar een hofstede van die naam al op 17e-eeuwse kaarten voorkomt).

5. De gehele bebouwing langs de Jan Steenlaan bestond uit drie schaapskooien aan de noordzijde. Wanneer wij die nu weer op dezelfde plaats wilden opbouwen, zou dat waarschijnlijk enige bezwaren ont moeten. Zij zouden dan namelijk komen te staan in de voortuin van Het Nieuwe Lyceum, op de parkeerplaats van hotel Heidepark en mid den op de Rubenslaan.

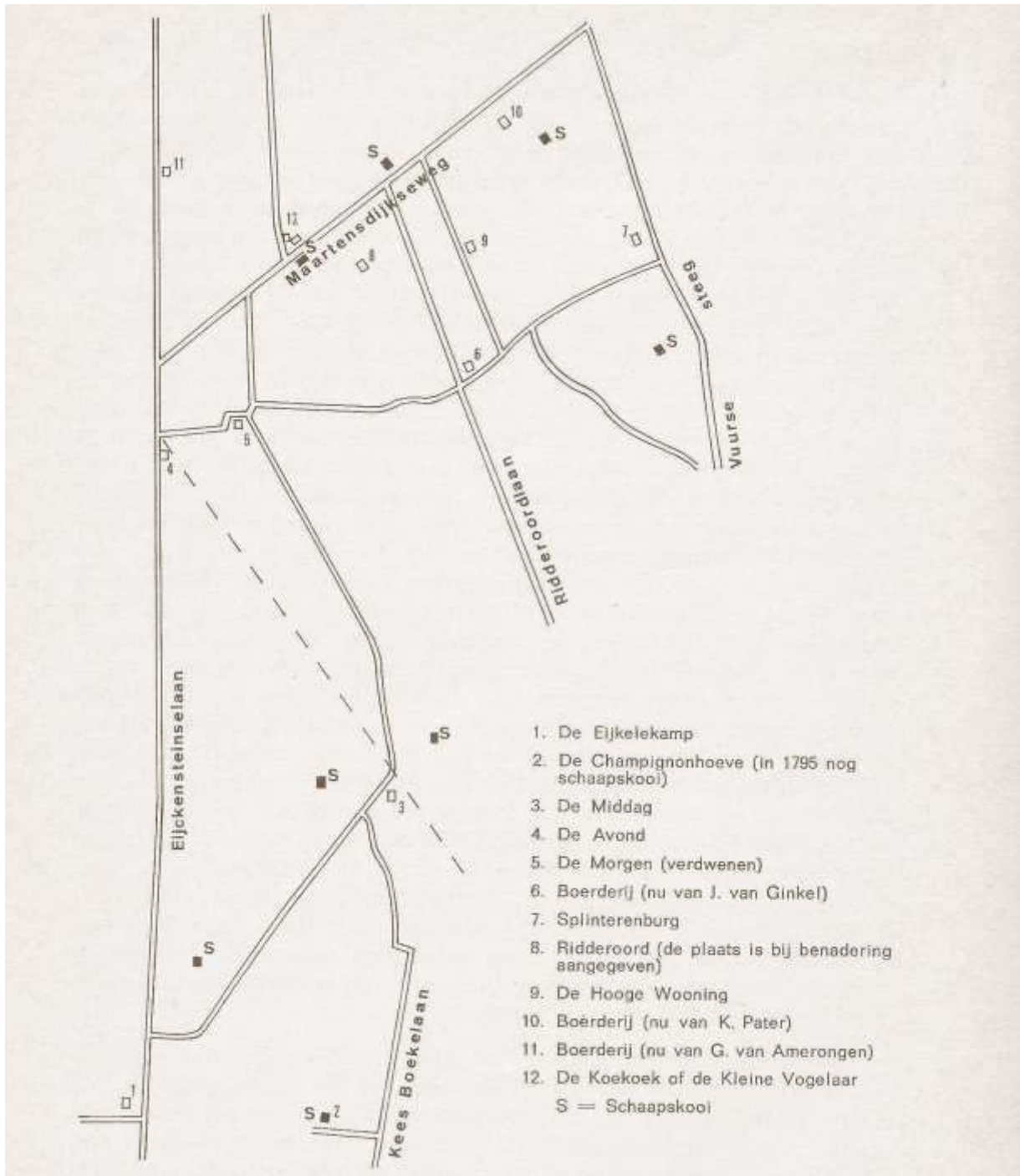
6. Van de drie boerderijen „de Morgen”, „de Middag” en „de Avond” is alleen de laatste nog over, die, voor zover is na te gaan, in de laatste anderhalve eeuw weinig of niet is veranderd. Het is de boerderij van B. van Amerongen, gelegen in de punt waar de Gezichtslaan en de Eijckensteinselaan bij elkaar komen. Van „de Morgen” is niets meer over. Wij moeten ons deze boerderij denken halverwege en ten westen van de Professor Bronkhorstlaan. Aan „de Middag” herinnert nog slechts het onder die naam bekende huis van Polman ten westen van de Gezichtslaan. Vroeger stond ook daar een volwassen boerderij.

7. De buitenplaats „Ridderoord” laat zich nog wel enigszins terugvinden, ten noordoosten van „Berg en Bosch”, maar van de „Heerenhuisinge, stallinge, koetshuis, tuinmanswoning en verdere opstal”, waaruit zij blijkens een notariële acte van 16 december 1806 bestond, is nu niet veel meer over. In 1819 is het huis met 126 bunder grond gekocht door Edward Taylor, die er ook ging wonen. Gewin vermeldt, dat Taylor het huis in 1823 heeft laten afbreken.

8. De boerderij van J. van Ginkel aan het kruispunt van Ridderoord laan en Oude Amersfoortseweg behoorde bij de buitenplaats „Ridder oord”. Deze naam is op de boerderij overgegaan nadat de buitenplaats was afgebroken, een zelfde verschijnsel als we straks bij „Tameroord” zullen tegenkomen. De boerderij komt al voor op een tekening van 1646, behorende tot het gemeentearchief van Amersfoort. Deze hofstede was namelijk in de 16e eeuw eigendom van het klooster Vredendaal en haar geschiedenis loopt dan ook parallel aan die van „de Hoeve”, die hier boven in het kort is besproken. Op de bekende Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht van Bernard du Roij (plm. 1690) staat bij deze boerderij de naam Panhuijsen aangegeven. De genoemde tekening van 1646, die duidelijk dezelfde situatie weergeeft, vermeldt te zijn gemaakt ten verzoeken van Jof Bartholomeus van Panhuijsen, Heere van Vooren.

9. De even noordelijker gelegen hofstede „de Hooge Wooning”, opnieuw opgebouwd na in 1885 te zijn afgebrand, en het huis van K. Pater aan de Maartensdijkseweg waren er ook reeds in 1795. Bovendien stond er nog een grote boerderij op de plaats van het landhuis van de familie Van der Krol aan de Vuurseweg. Deze hoeve staat op 17e en 18e eeuwse kaarten aangegeven als „Splinterenburg” of „-borgh”, welke naam teruggaat op een eigenaar die Splinter heette. Het huis aan de overzijde van de Vuurseweg, het laatst bewoond door R. van Selm, staat ook op de plaats van een oude vestiging. De naam „de Hooge Wooning” was reeds vóór 1800 in gebruik. Deze hofstede was vanouds eigendom van het klooster Oostbroek.

Hieronder/hierna: de noordelijke helft van Bilthoven-West. Bebouwing en wegen in 1795 (naar de eerste kadastrale kaart van omstreeks 1825). De namen langs de wegen zijn de in 1971 geldende. Als hulpmiddel bij het oriënteren is de - 'In 1795 nog niet bestaande - Gezichtslaan met een stippellijn aangegeven.

De laatste erfpachtster, die de jaarlijkse canon van fl. 60 betaald heeft aan de door de Staten van Utrecht aan gestelde rentmeester over de goederen van het voormalige Convent van Oostbroek, was Gerregje van Dijk, weduwe van Hendrik Aartse Beer scho(o)ten (nr. 171 in het overzicht). Op 13 januari 1798 kocht zij met fl. 1500 deze erfpachtcanon af en verwierf zich daarmee het zgn. dominium directum van „de Hofsteede de Hooge Wooning met de Heivullinge en Velden en wat daar op geplant staat”. Maar kort heeft zij de volle eigendom genoten. Vóór 3 september 1799 is zij reeds overleden want op die datum wordt haar nalatenschap tussen haar vier kinderen gescheiden. De zoons Arie en Cornelis krijgen “de Boere Huijsinge Schuur en Schaaphok en twee Bergen en Landerijen en Heetvelden vanouds genaamd De Hooge Wooning [...] zoodat van den Boedel niet blijft ultgesondert als de 99 vlujsen wol welke blijft ter Dijing over in vier een gaale porsie”. Weer drie jaren later blijkt Cornelis gestorven te zijn. Op 25 november 1802 estimeeren schout en schepenen op verzoek van zijn

erfgenamen „de helft in een Hofsteede bestaande in een Huis, twee Bergen met aanhorige landerijen en Heijvelden, vanouds genaamd de Hooge Wonin, geleege in deezen Gerechte in het Ridderdorp, strekkende uit de Zeister Duinen tot het harde van de Vuursche ...” op fl. 1000.

10. Ten noorden van de Maartensdijkseweg stonden maar twee huizen op Bilts gebied, een klein huis aan de Eijckensteinselaan, waar zich nu de boerderij van G. van Amerongen bevindt, en een grote hofstede die toentertijd „de Kleine Vogelaar” of „de Koekoek” heette Op plaats _ van deze boerderij staat nu het huis „de Koekoek” van de familie Van Beeck Calkoen. De schuur achter het huis is nog die van de oude boerderij.

De buitenplaatsen

Al heeft de gemeente De Bilt zich nooit op ook maar een kasteel kunnen beroemen en lagen alle 63 erkende ridderhofsteden in de provincie Utrecht buiten haar grenzen, de grote landhuizen, die enkele eeuwen lang haar aanzien en aangezicht in zo belangrijke mate hebben bepaald, verdienen wel een aparte vermelding.

De boeren, de ambachtlieden en de buitenplaats-bewoners waren de drie elementen, die samen onze bevolking uitmaakten. Even schematisch kunnen we aangeven waar die bevolkingsgroepen zich lieten vinden. De boerderijen verspreid over het hele grondgebied voor zover in cultuur gebracht. De ambachtelijke bedrijven en bedrijfjes alle geconcentreerd in de dorpsstraat, waar zij het gemakkelijkst te bereiken waren. De buitenplaatsen aan de intercommunale wegen omdat men er van zijn eigenlijke woonplaats met paard en rijtuig moest kunnen komen, dus aan de weg Utrecht-Arnhem, aan de Maartensdijk, aan de weg naar Soest.

De gemeenten in de Stichtse Lustwarande geven globaa1 gesproken alle hetzelfde, boven beschreven beeld, waarbij in de ene Plaats de agrarische factor wat sprekender zal zijn, in de andere de dorpskom wat belangrijker of de buitenplaatsen wat groter in aantal. Toch is er één punt waarop De Bilt zich, naar ik meen, onderscheidt van de andere Utrechtse dorpen langs de weg naar Arnhem. Dat is de wijze waarop verscheidene van haar buitenplaatsen zijn ontstaan. Op zijn minst zes van de veertien Biltse buitenverblijven die hieronder apart zullen worden besproken dateren nl. in eerste aanleg niet uit de 18e of 19e eeuw, zoals de andere, maar gaan terug op veel oudere vestigingen.

Ter toelichting het volgende. De Bilt kende in de middeleeuwen op haar grondgebied twee kloosters: Oostbroek, waar nu het huis van die naam staat van de familie Van Reek en waarvan de abt tot de Hervorming het plaatselijke gezag uitoefende, en Vrouwenklooster, dat aanvankelijk aan Oostbroek ondergeschikt was maar later tot zelfstandige abdij is verheven. Omstreeks 1580 zijn beide kloosters afgebroken. In de onmiddellijke omgeving van de plaats waar Vrouwenklooster had gestaan werd aan het eind van de 18e eeuw een herenhuis gebouwd dat de naam „Het Klooster” kreeg. Dit huis is in 1893 bij een openbare veiling gekocht door het Rijk, dat het liet verbouwen ter huisvesting van het Meteorologisch Instituut. Deze bestemming heeft het huis behouden, al laat het zich in het enorme gebouw van vandaag maar nauwelijks terugvinden. Oostbroek en Vrouwenklooster bezaten diverse zgn. uithoven, boerderijen die bij het klooster behoorden en die door de kloosterlingen zelf geëxploiteerd werden. Het eigenlijke werk werd er door lekenbroeders verricht. Wij weten niet hoe lang de uithoven hier hun oorspronkelijke status hebben behouden. Het is best mogelijk dat zij al lang voor 1580 van karakter zijn veranderd en door de kloosters als pachtboerderijen zijn uitgegeven. Zeker waren zij dit toen de kloosters werden geliquideerd en de bezittingen ervan onder beheer werden gesteld, die van Oostbroek onder dat van de Staten, die van Vrouwen klooster onder dat van de Ridderschap. Een aangestelde rentmeester moest elk jaar een rekening van inkomsten en uitgaven overleggen en die rekeningen zijn grotendeels bewaard gebleven. In 1641 verkocht de rentmeester van Oostbroek „des voorseyde convents uthoff ten nieuwe veen”, dat is Jagtlust, aan Johan van der Nijpoort, oud-burgemeester van Utrecht, en in 1651 „den uthoff ende tgoedt Vollenhoven” aan Jhr. Gerard van Reede. Evenzo blijkt de hofstede, die later „Houdringe” is genoemd, in 1650 als uithof van Oostbroek te zijn verkocht. Er zijn ons van Oostbroek nog meer uithoven bekend die oorspronkelijk in De Bilt, maar door grenswijziging nu op Utrechts gebied liggen. Het zijn de boerderijen „De Uithof” en

„Vreeswijk”. De eerste, die haar naam heeft gegeven aan het nieuwe universiteitscentrum, wordt nu door de faculteit der diergeneeskunde als proefboerderij gebruikt. „Vreeswijk“, even ten zuiden van de Oxfordlaan, heeft zich evenmin tot buitenplaats ontwikkeld. Er is tegenwoordig een caravanbedrijf gevestigd. Van Vrouwenklooster kennen we drie uithoven, gelegen respectievelijk onder Zeist (de Dinslo, Dinsele, Dynsel), Soest (het hoff tot Hees) en De Bilt (het Vrijdthoff van Beerschooten). Laatstbedoelde uithof werd in 1680 door de rentmeester verkocht aan Mr. Jacob Martens.

Bij de bovenvermelde verkopen van kloostergoederen aan particulieren sprak men uit behoudzucht nog steeds van uithoven. Dit was een volkomen anachronisme. Wat verkocht werd waren al lang pachtboerderijen geworden. Of de kopers ze uitsluitend als geldbelegging kochten, dan wel met de bedoeling de bestemming ervan te gelegener tijd tot eigen behoefte te veranderen, is moeilijk uit te maken. Wel komen we de figuur tegen dat de nieuwe eigenaar bij verlenging van de lopende pacht een kamer voor zich reserveert, hetzij als logeergelegenheid hetzij om daar na de jacht met zijn gezelschap te kunnen vertoeven. Ook ligt in sommige gevallen de veronderstelling voor de hand, dat de eigenaar uit de stad, eenmaal bekoord door het buitenleven, zijn landhuis niet gebouwd heeft op de plaats van zijn oude boerderij maar in de onmiddellijke nabijheid ervan, in de wetenschap dat zijn dagelijkse voedselvoorziening verzekerd was. In het overzicht is verscheidene malen sprake van „de Heer” zus en zo „voor ’t Zomerverblijf”. We hebben dan te maken met de bewoner van een buitenplaats. Blijkbaar wordt met „voor ’t Zomerverblijf” niet bedoeld „voor zijn zomerhuis”, maar „voor zijn verblijven in De Bilt gedurende de zomer”. Dit is af te leiden uit wat er staat bij de nrs. 23 en 182. Onder nr. 23 wordt mevrouw Van Themaat aangeslagen „voor ’t Zomer verblijf” en haar zoon P. (H.) van Westreenen „voor deszelfs winter verblijf van Primo Novb. 1794 tot Primo Maij 1795”. Dit slaat op hetzelfde huis, nl. Houdringe. Onder nr. 182 staat „de Heer David Hoesch voor zijn Huisgezin en Boerderije voor een geheel jaar”. Ook deze redactie wijst er enigszins op, dat wij „voor ’t zomerverblijf” moeten opvatten als „voor zijn verblijven hier gedurende de zomer”. De namen van de buitenplaatsen worden nergens in het overzicht genoemd. Daarom wil ik nu de eigenaren - in enkele gevallen de huurders - nog eens laten volgen en dan met de namen der buitenplaatsen erbij. Van elk buiten zou een op zichzelf staande monografie zijn te schrijven, maar dat is hier niet de bedoeling. Het gaat er nu alleen om, de families die hier blijkens het overzicht “s zomers woonden, te localiseren.

Nr. 9. De Heer Secretaris van der Dussen.

Mr. Jacob van der Dussen was gemeentesecretaris van Amsterdam van 1786 tot 1795. Hij was de eigenaar van „Oostbroek”, dat hij in 1790 met 73 morgen grond gekocht had van Mr. Daniel Cornelis de Leeuw, oud raad in de vroedschap van Utrecht. Op zijn beurt verkocht Van der Dussen fin 1797 de bezitting weer aan George Sawyer te Amsterdam. Van der Dussen is degeen geweest, die in 1793 een eind heeft gemaakt aan de zonderlinge toestand, dat de eigenaar van Oostbroek het recht had twee schepenen te benoemen. Dit recht was als volgt ontstaan. Toen het klooster Oostbroek in 1580 was opgeheven, werden de heerlijke eichten die tot dan toe de abt had uitgeoefend, overgenomen door de Staten van Utrecht, die, zoals boven besproken, ook het beheer over de bezittingen van het klooster aan zich hadden getrokken. Na een publieke veiling, waartoe de Staten in augustus 1675 hadden besloten, transporteerde de rentmeester van de kloostergoederen op 12 mei 1676 voor het gerecht van De Bilt aan Pieter Ruijsch „het oude ende vervallen hujs van Oostbroek” - of wij hieronder een restant van het klooster moeten verstaan of een na 1580 ter plaatse gebouwd huis, weten we niet - met 35 morgen land. Verder cedeerde de rentmeester namens zijn principalen, de Staten, het recht om twee „scheepenen ofte ge rechtsluiden” te mogen aanstellen. Met dit laatste verkochten de Staten een stukje van de heerlijkheid, als een dun reminiscerend aureooltje, dat zij blijkbaar passend vonden staan om het hoofd van wie zich in het vervolg eigenaar van Oostbroek kon noemen. Toen zij dan ook in 1715 de gehele ambachtsheerlijkheid van De Bilt in openbare veiling brachten en de inhoud daarvan werd opgesomd, werd dit bijzondere recht van Oostbroek's eigenaar daarbij uitdrukkelijk voorbehouden. Het duurde niet lang of de nieuwe ambachtsheer Mr. Anthony Keppel, die de heerlijkheid voor fl 6100 had gekocht, trachtte het recht van de eigenaar van Oostbroek te betwisten.

Het is een telkens weer actieve bron van onenigheid gebleven, tot in 1793 Van der Dussen voor f 1200 van zijn recht afstand deed ten behoeve van de toenmalige ambachtsheer Mr. Floris Petrus van Ewijck.

Nr. 17. De Heer Oud Schepen Munter.

Mr. Gerard Munter, die schepen geweest was van Amsterdam, was de eigenaar van „Vollenhoven”, dat hij, met twee boerderijen en 57 morgen land, in 1792 gekocht had van Willem René baron van Tuyll van Serooskerken. In 1800 verkocht hij dit bezit benevens het bos aan de overzijde van de Holle Bilt, genaamd „Puntenburg”, aan de Amsterdamse patriciër Mr. Pieter de Smeth, die wij onder nr. 46 nog eens zullen ontmoeten.

Nr. 19. De Heer P. van Herseelen.

Hier wordt bedoeld Pieter van Herzeele, die in 1777 de buitenplaats „Tamerood” - huis met omtrent 5 morgen grond - gekocht had van de familie Avink. Deze buitenplaats lag tegenover „Beerschoten” en het huis is al in 1866 afgebroken. De rijksweg gaat er nu bij wijze van spreken dwars doorheen, Enkele heel oude bomen langs de grote weg, tussen „De Biltse Hoek” en „Vollenhoven”, herinnerden tot voor kort nog aan „Tamerood”, maar bij de wegverbreding in 1965 zijn ook die verdwenen. De naam laat zich als volgt verklaren. In de eerste helft van de 17e eeuw verkochten de Staten van Utrecht deze hofstede – wellicht was ook hier sprake van een bezitting van het voormalige klooster Oostbroek - aan Johan Huydecoper van Maarsseveen. Deze was o.a. heer van Tamen en Blocklandt, twee heerlijkheden in de buurt van Uithoorn. Waarschijnlijk heeft Huydecoper de door hem gebouwde buitenplaats naar zijn heerlijkheid Tamen „Tamerood” genoemd. De boerderij van D. de Kruijf behoorde oorspronkelijk tot deze buiten plaats. Vandaar dat zij nu nog altijd wel „Tamerood” of „Tammerood” wordt genoemd.

De buitenplaats „Tamerood

Nr. 21. Mevrouw De Smeth.

De rijke Amsterdamse koopman en bankier Theodorus de Smeth^{vi} had in 1765 „Beerschoten” gekocht, dat hij bij zijn dood in 1772 naliet aan zijn weduwe Agatha Alewijn. Deze, de bovengenoemde mevrouw De Smeth, was zijn tweede vrouw. Uit zijn eerste huwelijk was een dochter Hermina Johanna geboren,

die trouwde met Franc van der Goes, de latere eigenaar van „Sandwijck”. Twee van de drie kinderen uit het huwelijk met Agatha Alewijn hebben ook grondig wortel geschoten in De Bilt: Pieter, die in 1800 „Vol1enhoven” kocht, en zijn zeven jaar jongere, in 1760 geboren zuster Brechje Agatha, die trouwde met Mr. Jan Wolters van de Poll. De laatstgenoemde twee mannen zijn de belangrijkste grootgrondbezitters geweest in het De Bilt van omstreeks 1800. Het was ook Mr. Pieter de Smeth, die na de dood van zijn moeder eigenaar werd van „Beerschoten”. Hij stierf echter op „Vollenhoven” in het jaar 1810.

Nr. 23. Mevrouw Van Themaat.

Mevrouw Geertruijd Elisabeth van Westreenen geb. Testart was de weduwe van de in 1788 overleden Frederik Jan van Westreenen van Themaat en de moeder van de mede onder dit nummer genoemde en in 1768 geboren Mr. Pieter Hieronymus. De buitenplaats „Houdringe” was door vererving van de familie Mamuchet in de familie Van Westreenen gekomen. De moeder van de bovenvermelde Frederik Jan, de bouwheer van het nu nog bestaande huis, was namelijk Johanna Catharina Mamuchet. In de voorgevel van „Houdringe” vinden we links onderaan een steen waarin nog vrij duidelijk „P H V W A° 1779” is te lezen. Het huis is er mee gedateerd en het feit ermee vastgelegd dat de toen 10- of 11-jarige zoon des huizes - hij had alleen drie jongere zusjes deze steen erin gemetseld heeft. Later werd Mr. Pieter Hieronymus gezant in Zweden, eerst vanwege de Bataafse Republiek, vervolgens voor de Koning van Holland. Hij verkocht „Houdringe” in 1842 aan Jhr. J. C. W. Fabricius van Leijenburg te Amsterdam, waarna de bezitting wederom door vererving aan de Van Boetzelaers kwam. In 1954 heeft zich de N.V. „Grontmij” in het huis gevestigd.

Nr. 33. De Heer Oud Burgemeester Van Musschenbroek.

Mr. Jan Willem van Musschenbroek, in 1729 te Utrecht geboren als zoon van de beroemde professor Petrus van Musschenbroek, was raad in de vroedschap van Utrecht van 1756 tot 1795 en was daar verscheidene jaren burgemeester tussen 1783 en 1793. Hij stierf te Utrecht in 1807. Zoals de meeste buitenplaats-bezitters woonde ook Van Musschenbroek ’s winters in de stad. Hij bezat in Utrecht een eigen huis aan het Oud kerkhof. In de zomer woonde hij in De Bilt, op zijn buitenplaats „Weltevreden”, die hij in 1774 gekocht had van Mr. Daniel Cornelis de Leeuw. Zeer waarschijnlijk stond deze buitenplaats aan de noordzijde van de Blauwkapelseweg tegenover de uitmonding van de huidige weg Park Arenberg, dus ongeveer op de plaats van de voormalige boerderij van vader en zoon Letter, die nu al weer enkele jaren leeg staat.^{vii} Van Musschenbroek breidde zijn bezitting na dien verder uit, in 1778 met een hofstede met 20 morgen land, zich uitstreckende van de Blauwkapelseweg tot de Groenekanseweg en toebehorende aan de weduwe van dominee Gabriel de Normandie. Het is de hofstede die wij als de boerderij van Van Brenk hebben gekend en die in 1969 is afgebroken. Zij stond direct ten zuiden van het tunneltje, achter de sporthal.

In 1783 kocht Van Musschenbroek er van Jacomijntje in 't Veld nog eens een hofstede met 10 morgen bij, tussen de vorige aankoop en zijn buitenplaats in gelegen. Van Musschenbroek had twee zoons, aan wie hij op 2 juli 1787 een belangrijke schenking deed. Aan de oudste, Petrus, gaf hij zijn huis aan het Oudkerkhof in Utrecht cadeau. Zijn andere zoon, Samuel Cornelis, die toen 21 jaar was en kandidaat in de rechten, kreeg de buitenplaats „Weltevreden”, toen bestaande in „een Heere Huijzinge, Stal en Koets huis en verdere getimmerte met Erf, Tuin, Warmoesiersland en Bosch, groot omtrent 6 morgen en de tuinmanswoning en boomgaard”.

Toen „burgemeester Van Musschenbroek”, zoals vader Jan Willem in de transportacten steeds wordt aangeduid, in 1807 was gestorven, erfde Samuel Cornelis ook het overige onroerende bezit in De Bilt, wat dan ook voor de hand lag. De buitenplaats „Weltevreden” heeft niet lang meer bestaan. Op de eerste kadastrale kaart van plm. 1830 komt zij al niet meer voor. De naam ging over op de meest westelijk gelegen boerderij, die sedert dien - de Van Brenks waren de laatste bewoners - steeds „Weltevreden” is blijven heten.

Nr. 46. De Heer Oud Schepen De Smeth.

Mr. Pieter de Smeth, hierboven reeds genoemd als degeen, die in 1801 van zijn moeder „Beerschoten” erfde en die in 1800 „Vollenhoven” kocht, was de huurder van „Vrijheidslust” waar hij vóór 1800 blijkbaar 's zomers verbleef. (Eigenaar was in 1795 Mr. Jacob Boreel). Dit buitentje, toen maar drie morgen groot, lag aan de noordzijde van de straatweg onmiddellijk ten westen van „Arenberg”, ongeveer waar nu de ingang van Park Arenberg is. Het grensde aan de achterkant tegen een weiland van „Arenberg”, maar had wel met een smalle strook grond uitweg op de Blauwkapelseweg. In 1806 verkocht de toenmalige eigenaresse de buitenplaats, toen bijna zeven morgen groot, aan Mr. J. F. Hofman, oud-wethouder en raad der stad Rotterdam, van wie zij door vererving indirect overging op diens schoonzoon Jacob Jan baron d'Yvoy. Het huis is omstreeks 1860 afgebroken en de grond kwam bij „Arenberg”. Toen de twee buitenplaatsen nog apart bestonden had ieder haar eigen vijver. Het merkwaardige is, dat wat wij nu kennen als de vijver van Park Arenberg, eigenlijk de oorspronkelijke vijver is van „Vrijheidslust”

De buitenplaats „Vrijheidslust”

De vijver van Arenberg bestaat niet meer. Een gedeelte' ervan heeft nog tot voor kort als sloot achter de huizen van de Kerklaan (westzijde) gelegen en het vervolg ervan ligt onder de R.K. kerk.

Nr. 47. De Heer Decan van den Heuvel.

In 1766 hadden de executeurs van het testament van mevrouw Catharina de Wilde, in leven weduwe van Abraham Josua Brakeniers, predikant te Utrecht, de buitenplaats „Arenberg” verkocht aan Mr. Jacob Adriaan -van den Heuvel, raadadvocaat in den Hove van Utrecht, deken van het kapittel van St. Marie en sedert 1790 geëligeerde raad in de Staten 's Lands van Utrecht. Deze overleed in 1799 of 1800. Toen ook zijn weduwe was gestorven, vond in 1810 een boedelscheiding plaats tussen de twee kinderen, een zoon en een dochter. „Arenberg” kwam aan de dochter, die weduwe was van Mr. Joan Gideon Loten. Zij verkocht de buitenplaats in 1823 aan J hr. D.W.J . Strick van Linschoten.

Nr. 60. De Heer Muntmeester van Naamen.

Deze eigenaar en 's zomers bewoner van de buitenplaats „Sandwijck” heette voluit Johannes Sebastiaan van Naamen, Heer van Scherpenzeel. Hij was muntmeester der provincie Utrecht. Tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden waren er in ons land namelijk acht provinciale munthuizen, een toestand, Waaraan de Bataafsche Republiek natuurlijk prompt een einde maakte, althans op

papier. Eerst het decreet van 17 september 1806 van Lodewijk Napoleon leidde tot één Munt voor het hele koninkrijk en het toenmalige Muntgebouw te Utrecht aan de Neude, waar nu het postkantoor staat, viel die eer te beurt. De muntmeester had een ambtswoning achter het Muntgebouw, aan de Oude Gracht. Maar, zo lezen we in een geschiedkundig overzicht van de Utrechtse Munt, de deftige, ingang en de fraaie architraaf van het huis zijn opgeofferd toen de muntmeester J. S. van Naamen in 1786 een verbrede ingang wenste-, „om voorin te kennen rijden“.

Wanneer Van Naamen in 1797 „Sandwijck” verkoopt aan Franc van der Goes, oud-schepen en raad der stad Amsterdam, blijkt hij al muntmeester af te zijn. Of er alleen sprake is van een merkwaardige coïncidentie dan wel van enige causaliteit, kan ik niet zeggen, maar het is zeker opmerkelijk, dat Louis van Putten (nr. 591 in het overzicht), de eigenaar-bewoner van de vlak naast „Sandwijck” gelegen buitenplaats „de Vingerhoedsmolen”, deze verkocht aan H. de Heus, de man die in Amsterdam een inrichting had voor het schoonmaken van de centen en duiten van 's Rijks Munt, welke inrichting hij in 1826 naar De Bilt overbracht. Ook verplaatste hij in 1832 zijn fabriek voor de vervaardiging van militaire knopen, even eens te Amsterdam, naar Utrecht in verband met leveranties van rood koperblad voor fs Rijks Munt. g Kort na 1830 kwamen „Sandwijck” en het dan geheten „Sluishoef” in één hand.

Nr. 63. De Heer Ivoij op 't Klooster.

„Het Klooster” is de naam van het huis dat op of nabij de plaats van Vrouwenklooster was gebouwd. „De Heer Ivoij” is Daniel Cornelis Egbert d'Yvoy, kolonel bij de cavalerie, die getrouwd was met Maria Sybilla Voet van Winssen. Hun huwelijk was op 18 oktober 1773 in De Bilt voltrokken, het gezin Voet van Winssen woonde namelijk toentertijd op „Sandwijck”. Het jonge echtpaar d'Yvoy schijnt aanvankelijk op „Sandwijck” te hebben ingewoond, want het eerste van hun vijf kinde ren is daar geboren, de lateren in Utrecht. Bijna alle zomers van 1785 _ misschien wel vroeger, maar dat is niet na te gaan tot en met 1805 woonde het gezin op „Het Klooster”, dat eigendom was van een familie lid Van Utenhove. Hun derde zoon, Jacob Jan, trouwde in 1826 met een dochter van Mr. J. F. Hofman, de toenmalige eigenaar van „Vrijheidslust”. Deze dochter erfde „Vrijheidslust_” en het echtpaar, waarvan de man inmiddels Jacob Jan van Hangest baron d'Yvoy heer van Houten was gaan heten, ging op deze buitenplaats wonen, waar in 1827 en 1829 dan ook hun beide zoons zijn geboren. „Het' Klooster” was inmiddels in andere handen overgegaan, Frederik Herman Spengler, die van 1844 tot 1865 burgemeester van De Bilt is geweest, was er o.a. eigenaar'-bewoner van. Diens weduwe verkocht het huis aan C. W. J. baron Van Boetzelaer in 1866. In 1893 heeft de familie Van Boetzelaer het huis publiek laten veilen. Het is toen gekocht door het Rijk, dat er na de nodige, maar aanvankelijk nog niet eens zo vele verbouwingen het Meteorologisch Instituut in onderbracht. Het erbij behorende terrein kwam grotendeels in handen van bouwexploitanten, die daarvan het Kloosterpark maakten, dat in de sindsdien verstreken driekwart eeuw maar weinig is veranderd. Het was de eerste „villa bebouwing” in de gemeente De Bilt.

Nr. 151. De Heer Oud Schepen Van de Poll.

Op 26 juli 1792 verkoopt Jan Hovij te Utrecht aan Mr. Jan Wolters van de Poll, regerend schepen en raad der stad Amsterdam, de buitenplaats „Meijenhagen”, bestaande uit

„een Heere Huijzinge, Koetshuis en Stallinge, Tuinmanswoning en verder getimmert gelijk ook een Boerewoning met twee Bergen, Schuur en Bakhuis, met ruim veertig morgen zoo bouland, bosschen, moestuijnen als boomgaard, lanen en wegen, alles gelegen aan elkanderen”.

Van de Poll heeft de zomers van 1793 tot en met 1796 op „Meijenhagen” gewoond. In 1797 kocht hij „Jagtlust” in publieke Veiling en werd dit buiten zijn zomerverblijf. Wel hield hij „Meijenhagen” aan en ver huurde dit 's zomers. Bij „Meijenhagen” behoorde de boerderij „Bildzigt”, bewoond door Hendrik van Voorst (nr. 152 van het overzicht). Zij stond op de oostelijke hoek van de later aangelegde

zijweg, die naar haar „Bildzigt” is genoemd. Wanneer de boerderij, die in 1965 is afgebroken, nu nog wel eens ter sprake komt, wordt zij steeds aangeduid met „de boerderij Bieshaar”, naar de laatste bewoners. In de voorgevel zat een steen ingemetseld die nog herinnerde aan de tijd dat „Meijenhagen” aan Jan Wolters van de Poll toebehoorde. Op die steen was de volgende tekst te lezen: „Hendrik van de Poll oud 14 jaar De eerste steen gelijkt den 16 Julij A° 1807”. Wie dit was komt onder nr. 182 nog ter sprake, eveneens wanneer „Meijenhagen” in andere handen is overgegaan en in welke.

Nr. 163. De Heer Canonik Sanderson.

De gebruikelijke toevoeging „voor ‘t zomerverblijf” ontbreekt hier weliswaar, maar aangezien deze op de kohieren van voor en na 1795 wel voorkomt en bovendien het gezin Sanderson niet op de lijst van de volkstelling staat, kunnen we veilig aannemen, dat de Sandersons niet tot de vaste bevolking van De Bilt hebben behoord maar tot de geregelde zomergasten. Mr. Eduard Sanderson, kanunnik in het kapittel van St. Marie, was de zoon van Christiaan Sanderson, die van 1744 tot zijn dood in 1781 schout is geweest van het gerecht Oostbroek en De Bilt. Deze laatste had de buitenplaats „Eikelestein” aan de Leijenseweg in 1762 gekocht van vrouwe Philippina d’Orville, weduwe van Mr. Jan Leonard van Ewijk. „Eikelestein” werd toen in huurt gebruikt door Huijbert van Woudenberg en Willemijntje Jans. Uit dit laatste gegeven en andere aanwijzingen, die nog ter sprake zullen komen, krijgen we de indruk, dat „Eikelestein” niet zozeer een buitenplaats was in de tegenwoordige betekenis van het woord, maar meer een boerderij met logeergelegenheid voor de „heer-eigenaar” Christiaan Sanderson laat bij zijn dood in 1781 de bezitting na aan zijn weduwe.

Nadat ook zij in 1788 was gestorven, vond het jaar daarop tussen de twee kinderen een scheiding van de boedel plaats. De zoon Mr. Eduard Sanderson krijgt dan

„de hujsinge en hofstede met zijn bergen, schuuren, schapenhokken, verder getimmerte en aanhorige landerijen met derzelver bepotinge en beplantingen daarop staande genaamd Eikelenstein, tezamen groot volgens de kaart daarvan zijnde, 74 morgen 38 roeden geleegen in de bunten onder den gerechte van de Bilt”.

Enkele jaren later, in 1794, estimeren schout en schepenen de waarde van deze bezitting op f 11.000. Toen Mr. Eduard Sanderson was overleden, verkochten diens erfgenamen in 1814 de hofstede met de daarbij behorende landerijen aan Mr. Jan Wolters van de Poll, De grootte van de bezitting wordt dan gesteld op 54½ bunder. Van de Poll kocht er nog diverse percelen bij, zodat, toen na zijn dood in 1826 al zijn onroerend goed in openbare veiling kwam, de grootte voor 61 bunder wordt opgegeven. Uit de omschrijving voor de veiling valt af te leiden, dat het karakter van boerderij met logeeraccommodatie, zoals ik dat boven beschreef, tot 1826 was gehandhaafd:

„De Hofstede Eijkelestein, bestaande in een Huis (waarin twee kamers en een keuken tot een optrek zijnde afgezonderd), achterhuis, bergen, schuur, schapenhok en bakhuis, enz., gelegen in de Bunte onder de gemeente van De Bilt”.

Met dit al heb ik de plaats van de hofstede nog niet aangegeven. Het was de boerderij aan de Leijenseweg die omstreeks 1935 is afgebroken. Zij stond aan de noordzijde van de weg, tegenover de plaats waar de 2e Brandenburgerweg op de Leijenseweg uitkomt. De 54½ bunder strekte zich achter de boerderij, dus in noordelijke richting uit, ter breedte van gemiddeld ongeveer 400 meter, zowat tot waar nu de Gezichtslaan begint. De spoorlijn heeft wel een heel grote invloed gehad op de karaktervorming van Bilthoven. De beide delen Bilthoven-Zuid en -Noord hebben zich elk op een zo eigen wijze ontwikkeld, dat het veel van ons voorstellingsvermogen vergt wanneer wij ons nu die spoorlijn pogen weg te denken en de beide helften van Bilthoven als een geheel. De plaatsbepaling „in de bunte(n)” moet ontleend zijn aan een oud woord „bunt” of „bent”, waarmee een hard soort gras wordt bedoeld. Uit het bovenstaande blijkt wel voldoende, dat „Eikelestein” met het landgoed „Eijkestein” niets te maken heeft.

Nr. 176. De Erve van de Heer Gildemeester.

Met dit nummer zijn we in het noorden aangeland, bij de buitenplaats „Ridderoord”, waarover in het voorgaande al een enkel woord is gezegd. Mr. Daniel Gildemeester heeft deze bezitting in oktober 1784 in publieke veiling aangekocht van de familie Van Baerle. Toen hij, 78 jaar oud, in 1793 in Portugal stierf - Gildemeester was consul-generaal van Nederland te Lissabon -, liet hij „Ridderoord”, waarbij toen ruim 200 morgen land behoorde, na aan zijn enige dochter Maria. Van haar schijnt de bezitting op een familielid te zijn vererfd en vervolgens in 1819 te zijn verkocht. Er is nl. een hypotheekinschrijving van 1 april 1819 ten behoeve van Mr. Hendrik Gildemeester, rentenier te Amsterdam, tegen de heer Edward Taylor, grondeigenaar wonende op „Ridderoord” nabij de Maartensdijk. Deze hypotheek strekt tot zekerheid van een hoofd som van f 18.000, à 5%, die Taylor verplicht is te betalen ingevolge acte van 13 maart 1819 ter zake van restant kooppenningen der na te melden vaste goederen: Het Buitengoed genaamd „Ridderoord” met deszelfs Heere Huizinge, . . . enz. (volgt een omschrijving van de buiten plaats en haar belendingen en van de boerderij die erbij hoorde). Deze hypotheek is geroyeerd op 1 november 1821. Gewin vermeldt, dat Taylor het huis „Ridderoord” in 1823 heeft laten afbreken. De gronden van „Ridderoord” zijn nu voor een gedeelte eigendom van de „Stichting Het Utrechts Landschap”.

Nr. 182. De Heer David Hoesch.

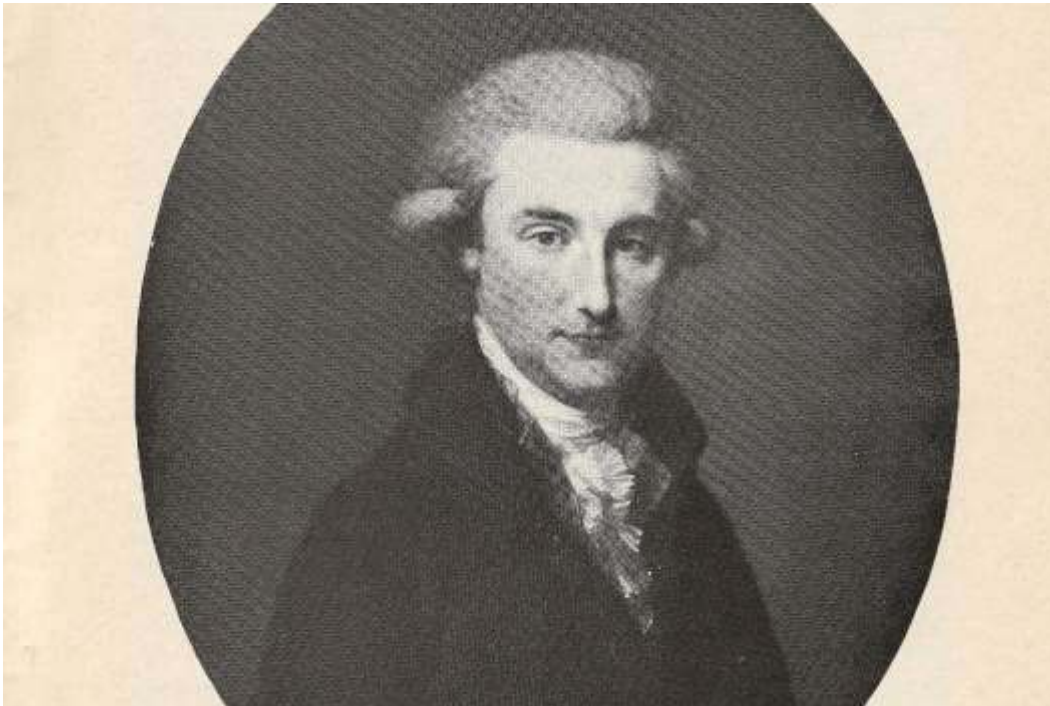
Het betreft hier „Jagtlust” en David Hoesch woonde er blijkbaar het gehele jaar door. Hiervoor gelden twee aanwijzingen. In de eerste plaats ontbreken bij nr. 182 de woorden „voor ’t zomerverblijf” en bovendien weten we, dat David Hoesch op 3 november 1796 op „Jagtlust” gestorven is. Hij was afkomstig uit Rotterdam, waar hij zich ook heeft laten begraven. Enkele maanden na zijn dood heeft zijn weduwe de buiten plaats „van ouds genaamd den Uithof, naderhand Zijlwijk, nu Jacht lust”, groot 85 morgen, publiek laten veilen, waarbij Mr. Jan Wolters van de Poll eigenaar werd, dezelfde die, zoals wij zagen, ook „Meijenhagen” bezat.

Daar ons zoveel meer bekend is van degeen die in 1797 eigenaar werd dan van hem die dit in 1795 was, wil ik over de eerstbedoelde hier nog wat meer gegevens laten volgen. Mr. Jan Wolters van de Poll stamde uit een geslacht van Amsterdamse regenten. In 1779 trouwde hij, 20 jaar oud, met de 19-jarige Brechje Agatha de Smeth, een meisje uit een rijke Amsterdamse koopmans familie. Als De Bilt vóór zijn huwelijk nog terra incognita mag zijn geweest, dan is het dat zeker niet lang gebleven. Zijn schoonvader, Theodorus de Smeth, had immers in 1765 „Beerschoten” gekocht en zal daar 's zomers ongetwijfeld geregeld de naaste familieleden te gast hebben gehad.

Jan Wolters en zijn jonge vrouw zijn de teleurstellingen des levens niet bespaard gebleven. Zij kregen in de jaren 1780-1786 vijf kinderen, allen meisjes, van wie de in 1786 geboren Duifje en Brechje tweelingen waren. Behalve Brechje stierven al deze kinderen beneden de leeftijd van vier jaar. Nadat Van de Poll zich, zoals we zagen, in 1792 met „Meijenhagen” een eigen zomerverblijf in De Bilt had gekocht, breidde hij zijn bezit in de daarop volgende jaren door grondaankoop nog aanzienlijk uit. Zo kocht hij op naam van zijn enig overgebleven dochtertje in 1798 twee morgen bouwland, gelegen tussen de Looídijk en de Groenekanseweg, direct ten oosten van de Waterweg, met het daarop staande boerenhuis, dat hij „Klein-Jagtlust” noemde. Dit was dus de meest westelijke strook grond van het tegenwoordig genoemde La Plata. Twee jaar later kocht hij de aangrenzende grond tot de Hessenweg erbij. Maar nog in datzelfde jaar 1800 stierf ook Brechje, veertien jaar oud.

Jan Wolter's van de Poll, het is onder „Meijenhagen” al vermeld, kocht in maart 1797 „Jagtlust” aan. De zomer van dat jaar was de eerste van een lange reeks zomers, die de Van de Poll's op „Jagtlust” doorbrachten. Wij mogen veronderstellen, dat zij daar dikwijls logé's hadden. Er is wel geen familiecorrespondentie beschikbaar waaruit dit blijkt, maar er bestaat wel een dagboek, waarin ons

iets over „Jagtlust” en zijn bewoners in de zomer van 1823 wordt verteld. Het is geschreven door Mr. Jan Wolters van de Poll op 29-jarige leeftijd.

Jacob van Lennep, die, toentertijd student in de rechten te Leiden, met zijn vriend Dirk van Hogendorp een voetreis door Nederland maakte van maar liefst drie maanden, van 28 mei tot 2 september 1823. Het origineel van dit dagboek berust in het Réveil-Archief te Amsterdam. In boekvorm verscheen het in 1942 onder de titel „Nederland in den goeden ouden tijd”. Op 15 augustus, n.m. half drie, verlaten de wandelaars Soestdijk. Van Lennep schrijft:

*„Na langs een vaart een uur en langs eene heide een uur gewandeld te hebben, kwamen wij in een dennebosch, waar ons neef Fr. v. d. Poll achterop reed in eene chais en ons zeide dat wij vlak bij Jagtlust waren.. Wij gingen er dus op en bleven een kwartier met grootmama praten. Oom v. d. Poll die *s morgens een flauwte gehad had, vond ik zeer afgefallen. De weg naar de Bildt was zeer lief.”*

De genoemde vaart was de Praamgracht, die de wandelaars aan hun rechterhand hadden van paleis Soestdijk tot even voorbij „Pijnenburg”. Het volgende uur liepen zij langs een heide. Ook dat klopt wel zo ongeveer, want voor wie van Soestdijk kwam eindigde rechts en links de hei pas zowat bij de tegenwoordige Jan Steenlaan en Prins Bernhardlaan. „Oom Van de Poll” - eigenlijk oudoom - is onze Mr. Jan Wolter's van de Poll. Zijn vrouw was op 2 juni, nog pas twee maanden geleden, op Jagtlust gestorven. „Grootmama” is een zuster van Jan Wolters, Cornelia Henriette, die de weduwe was van Mr. Cornelis van Lennep, de grootvader dus van de wandelende dagboekschrijver. En tenslotte was „neef Fr. v. d. Poll” de 43-jarige Mr. Fredrik van de Poll, rijksadvocaat voor Noord-Holland, een zoon van Harmen en Margaretha Jacoba van de Poll, neef en nicht, van wie de laatste even eens een zuster was van Jan Wolters.. De ouders van neef Fredrik waren in 1823 echter niet meer in leven. Fredrik van de Poll is o.a. van 1829 tot 1836 burgemeester van Amsterdam geweest. Later krijgen de Stichtse contreien voor hem een andere zin en betekenis dan het oord waar hij bij zijn oom de zomervacantie kan genieten. Hij wordt in 1840 benoemd tot Gouverneur des Konings in de provincie Utrecht en hij is dit tot 1850 gebleven.

Alvorens te vertellen wat er van het grootgrondbezit van Mr. Jan Wolters van de Poll geworden is, moet ik nog vermelden Wie hij op 16 juli 1807 de eerste steen heeft laten leggen van de boerderij „Bildzigt”. De toen 14 jaar oude Hendrik van de Poll, die de steen gelegd heeft, was een jonger broertje van de zo juist genoemde Fredrik en zal 'zeker ook wel tot de min of meer geregelde logés op het grote buiten van zijn kinderloze oom en tante hebben behoord. Hij trouwde in 1815 met Suzanna Cornelia Hooft, was burgemeester van Veenendaal van 1844. tot 1855 en stierf in 1862 . Toen in 1826 Jan Wolters van de Poll was overleden, kwamen al zijn bezittingen in De Bilt in openbare veiling. De executeurs van zijn testament waren zijn bovengenoemde neef Mr. Fredrik van de Poll en Theodorus Baron de Smeth, een zoon van zijn zwager Theodorus de Smeth. De veiling vindt plaats op 27 mei 1826 voor notaris Buddingh te Utrecht. Het zou te ver voeren hier een volledige omschrijving van alle bestanddelen van Van de Poll's bezit te geven. Daarom volgt hier alleen in het kort de uitslag van de veiling.

„Jagtlust” met 94 bunders grond, „Meijenhagen” met 47 bunders en de hofstede „Eijkelestein” met 61 bunders worden voor fl. 75.100. gekocht door Willem Diemont te Amsterdam. Deze kocht 'bovendien nog de Bronckhorster Eng onder Mlaartensdijk, ruim 28 bunder groot, voor fl. 10.000 en een gedeelte van de zgn. Groote Rooije Tiend onder De Bilt voor fl. 3750.

Mr. Maurits Jakob Eijck van Zuylichem werd eigenaar van „de Eijkelenkamp”, grotendeels onder Maartensdijk gelegen, van de daarbij aansluitende landen genoemd Droogestein onder De Bilt, benevens van „de Middag” en „de Groote Vogelaar” voor tezamen fl. 24.300. Mr. W. J. Both Hendriksen te Utrecht kocht voor fl. 2200 vier bunder grond in De Bilt, waaronder het boerenhuis met grond, dat Van de Poll in 1798 voor zijn dochtertje Brechje, had gekocht. Dit huis stond op de oostelijke hoek Waterweg-Groenekanseweg, waar nu het aardige complex huizen staat met rieten dak. Het droeg toen de naam „Klein Jagtlust”, welke naam sedert enkele jaren weer in ere is hersteld.

„Eik en Heilust” met 51 bunder grond werd eigendom van A. G. Bilders, broodbakker te Utrecht, voor fl. 6550.

Jhr. D. W. J. Strick van Linschoten te Utrecht kocht voor fl. 815 een bunder grond, beplant met eikenhakhout en gelegen langs de Waterweg.

Mej. G. Aalten, weduwe van Franciscus Martinius, kocht voor fl. 1015 een huis met erf, gelegen aan de noordzijde van de dorpsstraat en achter grenzende aan de nu geheten Burgemeester de Withstraat. Dan was er tenslotte nog de nu niet meer bestaande hofstede „Landlust” aan de Groenekanseweg, ten westen van de tegenwoordige Planetenbaan en ten oosten van de toen nog niet bestaande en in 1968 afgebroken boerderij „Larestein”. Hierbij behoorde 13112 bunder grond. Dit perceel werd opgehouden op fl. 4850. Later is dit verkocht aan G. Smorenburg.

Wanneer we aan het eind van dit hoofdstuk de balans van vandaag opmaken, dan blijkt, dat zeven van de veertien hierboven besproken buitenplaatsen na 1795 zijn verdwenen: „Tamerood”, „Weltevreden”, „Vrijheidslust”, „Arenberg”, „Meijenhagen”, „Eikelestein” en „Ridderoord”; dat vijf haar karakter van woonhuis hebben verloren en nu huisvesting bieden of zeer binnenkort zullen bieden aan instellingen van publiek of privaatrechtelijke aard, te weten „Beerschoten”, „Houdringe”, „Sandwijck”, „'t Klooster” en „Jagtlust”. Alleen „Oostbroek” en „Vollenhoven” zijn nog voor particuliere bewoning in gebruik.

Geraadpleegde bronnen

Protocollen van transporten, plechten en andere scabinale acten van het gerecht van Oostbroek en De Bilt, 1632-1811. (Nr. 1351 Catalogus Rechterl. Archieven, Rijksarchief Utrecht).

Archieven der kloosters Vredendaal en Vrouwenklooster (Rijksarchief Utrecht).
Oud-archief, kadaster en registers der bevolking en van de burgerlijke stand van de gemeente De Bilt.
Oud-archief der gemeenten Amersfoort en Utrecht.

Publicaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Mr. P. H. Damsté, „Uit het verleden van De Bilt”, Uitg. N .V. Drukkerij Cuperus, De Bilt 1961.

Dr. Joh. E. Elias, „De Vroedschap van Amsterdam van 1578 tot 1795”, Uitg. Vincent Loosjes, Haarlem 1903.

E. E. Gewin, „De Bilt, een Utrechtsch dorp in vroeger eeuw”, 2e druk, Uitg. „De Arend”, De Bilt 1944.

Johan van de Water, Groot Utrechts Placaatboek.

ⁱ In feite maar 1102 ten gevolge van enkele kleine Verschillen die hier onbesproken kunnen blijven,

ⁱⁱ Het aantal van 276 is berekend (zie hierna, onder De kinderen).

ⁱⁱⁱ Uit het verleden van De Bilt, bl. 36 e.v. 22.

^{iv} Voor nadere gegevens over „de Vingerhoedsmolen” verwijs ik naar mijn boekje *Uit het verleden van De Bilt*.

^v Zie over de nachtwacht uitvoeriger E. E. Gewin, *De Bilt, een Utrechtsch dorp in vroeger eeuw*.

^{vi} In 1772 door Keizerin Catharina II verheven tot Baron des Russischen Rijks wegens de belangrijke door hem verstrekte geldleningen, de eerste door Rusland in het buitenland gesloten.

^{vii} Mijn plaatsbepaling van „Weltevreden” in de eerste druk heb ik grondig kunnen herzien dankzij de topografische gegevens mij verstrekt door de heer J.W.H. Meijer.